

6

**Millî Mücadele
Döneminde
Kütahya**

**Kütahya
During
the National Struggle**

Nasrullah Uzman

Millî Mücadele Döneminde Kütahya

Nasrullah Uzman*

Özet

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi İtilaf devletlerine güvenliklerini tehlikede gördükleri yerleri işgal etme imkânı sağlıyordu. Bu maddeyi gerekçe gösteren İtilaf devletleri, mütarekeden hemen sonra Musul, Antep, Maraş, Urfa, Batum, İskenderun, Mersin ve Adana da dâhil olmak üzere birçok şehri işgal etmişlerdir. Batı Cephesi'nde işgale uğrayan şehirlerden biri de Kütahya'ydı. Yunanistan 17 Temmuz 1921'de Kütahya'yı işgal etmiştir. Kütahya Sancağı, Nefs-i Kütahya, Simav, Gediz, Uşak, Tavşanlı ve Emet kazalarından oluşuyordu. Kütahya, Millî Mücadele açısından son derece önemli bir merkez ve belki de savaşın kaderini belirleyecek bir karargâh konumundaydı. Dolayısıyla Millî Mücadele'nin en yoğun yaşandığı şehirlerden biriydi. Kütahya kara ve demiryolu güzergâhında olması sebebiyle Millî Mücadele açısından oldukça önemli bir merkezdi. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı döneminden kalan önemli miktardaki silah ve cephane Kütahya'da muhafaza ediliyordu. Kütahya, Millî Mücadele döneminde Türk-İngiliz ve Türk-Yunan hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Kütahya, Çerkez Ethem isyanı sebebiyle iç mücadelenin de yaşandığı bir şehirdir. Kütahya'daki Yunan işgali 30 Ağustos 1922 tarihinde Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla birlikte sona ermiştir. Bu çalışmada yerel bakış açısıyla Kütahya'nın işgali ve Millî Mücadele'nin Kütahya'daki izleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Batı Cephesi, Kütahya, Kuvâ-yı Milliye, Yunan İşgali

---

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nasrullah.uzman[at]hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4245-1649

Kütahya During the National Struggle

Abstract

The Ottoman Empire signed the Armistice of Mudros on 30 October 1918 and withdrew from World War I. The 7th Article of the Armistice of Mudros enabled the Entente Powers to occupy any place that might threaten their security. Pointing to this article as a justification, the Entente powers occupied many cities including Mosul, Ayntab, Maraş, Urfa, Batumi, Iskenderun, Mersin and Adana immediately after the armistice. One of the cities occupied on the Western Front was Kütahya. Greece occupied Kütahya on 17 July 1921. The Sanjak of Kütahya consisted of Nefs-i Kütahya, Simav, Gediz, Uşak, Tavşanlı and Emet. Kütahya was an extremely important center for the National Struggle and perhaps a headquarters that would determine the fate of the war. Therefore, it was one of the cities where the National Struggle was most intense. Kütahya was a very important center for the National Struggle due to its location on the land and railway routes. In addition, a significant amount of weapons and ammunition from World War I were kept in Kütahya. During the National Struggle, Kütahya was the scene of Turkish-British and Turkish-Greek dominance struggles. Kütahya was also the scene of an internal struggle due to the rebellion of Circassian Ethem. The Greek occupation of Kütahya ended on August 30, 1922 with the victory of the Great Offensive and the Battle of the Commander-in-Chief. In this study, the occupation of Kütahya and the traces of the National Struggle in Kütahya will be evaluated from a local perspective.

Keywords

National Struggle, Western Front, Kütahya, National Forces, Greek Occupation

1. Giriş

1912 yılına kadar Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Kütahya, 1918 yılında yapılan bir düzenleme ile Kütahya, Simav, Gediz (Gedos) ve Uşak olmak üzere toplam dört kazadan oluşan müstakil bir sancak haline getirilmiştir. Kısa süre sonra Tavşanlı ve Emet (Eğriöz) nahiyelerinin de kaza haline getirilmesiyle birlikte Kütahya Sancağı'nın kaza sayısı altıya yükselmiştir.¹ 1914 yılı itibariyle Kütahya'nın toplam nüfusu Kütahya'da 145 bin 443, Gediz'de 38 bin 256, Uşak'ta 92 bin 682 ve Simav'da 40 bin 513 olmak üzere toplam 316 bin 894'tür. Bu nüfusun dağılımı şöyledir:²

	Müslümanlar	Rumlar	Ermeniler	Ermeni Katolikler	Çingeneler	Toplam
Kütahya	136.164	5.587	2.811	638	243	145.443
Gediz	38.256	-	-	-	-	38.256
Uşak	88.626	2.957	1.099	-	-	92.682
Simav	40.302	211	-	-	-	40.513
Toplam	303.348	8.755	3.910	638	243	316.894

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1914 yılı itibariyle Kütahya'da Türk/Müslüman nüfusun yoğunluğu oldukça fazladır. Toplam nüfus içerisinde gayrimüslim nüfusun oranı ise yalnızca %4 civarındadır. Gerek Birinci Dünya Savaşı sürecinde verilen kayıplar, gerekse yaşanan göçler Millî Mücadele döneminde Kütahya nüfusuna dair net bir rakam vermeyi zorlaştırmaktadır. Fakat birçok kaynakta Kütahya merkez nüfusunun 40 bin civarında olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte Müslüman nüfusun gayrimüslim nüfusa göre yine çoğunlukta olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Kütahya, kara ve demiryolu güzergâhında olması sebebiyle Millî Mücadele açısından oldukça önemli bir merkez ve karargâh konumundaydı. Kütahya'yı önemli kılan bir diğer husus Birinci Dünya Savaşı sırasında nakledilen önemli miktardaki silah ve cephanenin burada muhafaza edilmesi idi. Nitekim Kütahya, Millî Mücadele döneminde Türk-İngiliz ve Türk-Yunan hâkimiyet mücadelelerine sahne olduğu gibi Çerkez Ethem özelinde iç mücadelenin de yaşandığı bir şehir durumundaydı. Batı Cephesi'nde işgale uğrayan, işgalden en çok etkilenen ve Millî Mücadele'nin en yoğun yaşandığı şehirlere biriydi.

¹ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. X, Ankara: TTK, 2014, s. 335.

² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830-1914)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003, 224-225.

2. Kütahya'nın İşgali

Mondros Mütarekesi'nin, Osmanlı demiryollarının İtilaf devletlerinin kontrolüne geçmesine imkân veren maddesini³ gerekçe gösteren İngiltere, Kütahya'ya asker çıkarmıştır.⁴ Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve stratejik değer taşıyan yerlerini kendi idaresine almak isteyen İngiltere, başlangıçta iki fırkadan (tümen) ibaret kuvvetlerinin çoğunu Çanakkale ve İstanbul'da, geri kalan kısmını ise Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar, Samsun ve Erzurum gibi bölgelerde işgal kuvveti veya temsil ve kontrol heyetleri adı altında bulundurmıştır.⁵ İngiltere, Kütahya'da yalnızca kara ve demiryolunu kontrol altına almakla kalmamış, buradaki silah ve cephaneyi de ele geçirmek istemiştir. Nitekim bu amaçla ilerleyen aylarda Kütahya'daki asker sayısını da artırmıştır. Garbi Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Sivas'ta bulunan Heyeti Temsiliye'ye verdiği bilgiye göre, Eylül 1919 itibariyle Kütahya'daki İngiliz asker sayısı bir bölüktür. Hatta İngilizler, demiryolu hattından ayrılmayacaklarını ifade etmişler ve İngiliz işgal bölgesi olarak tanımladıkları İzmit, Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'a Kuvâ-yı Milliye'nin girmemesi konusunda Ali Fuat Paşa'yı da uyarılmışlardır.⁶ Kuvâ-yı Milliye'yi korkutarak işgal bölgesindeki hâkimiyetlerini sürdürmeyi hedefleyen İngilizler, esasen demiryollarına dokunulmadıkça Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetlerine engel olmayacakları izlenimi vermişlerdir.⁷

İngilizlerin yanı sıra ilerleyen günlerde Kütahya'ya İtalyan askerleri de gelmiş, 1919 Haziran sonu itibariyle 260 kişilik bir müfreze ile Afyonkarahisar, Alayunt ve Kütahya demiryolu istasyonlarını kontrol altına almışlardır.⁸ Garbi Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın 2 Temmuz 1919 tarihli raporuna göre, Kütahya istasyonunda 1 çavuş, 5 er ve Alayunt istasyonunda 1 zabıt vekili, 2 küçük zabıt, 15 er İtalyan askeri vardı. Bu askerler demiryolu hattını kontrol etmişler ve trenlerin

³ Mondros Mütarekesi'nin 15. Maddesi: "Kafkasya demiryollarının şu sırada Türk denetimi altında bulunan bölümlerini de kapsamak üzere, tüm demiryollarında, halkın gereksinimleri gereği gibi göz önünde tutulmak koşuluyla, Müttefik makamlarının bunları tümüyle diledikleri gibi kullanabilmeleri amacıyla, Müttefik Denetleme görevlilerinin yerleştirilmesi. Bu hüküm Batum'un Müttefiklerce işgalini de kapsar. Türkiye, Baku'nun Müttefiklerce işgaline hiçbir biçimde karşı çıkmayacaktır." Bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920-1945), Ankara: TTK Yay., 2000, s. 13.

⁴ Gediz'i önemli kılan bir diğer husus da Birinci Dünya Savaşı döneminde ele geçirilen İngiliz esirlerin tutulduğu kamplardan birisinin de burada olmasıdır. Bu kamp Mondros Mütarekesi'nden sonra kısa süre de olsa varlığını sürdürmüştür. Hatta kamp hakkında 28 Şubat 1919 tarihinde 3. Kolordu Askeralma Heyeti'ne bir rapor sunulmuştur. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Nuri Köstüklü, *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Yazışmaları (1915-1921)*, Ankara: ATAM Yay., 2020, s. 68-78.

⁵ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Kısım 2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 35.

⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyat, 1953, s. 212-213.

⁷ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Kısım 2, s. 95.

⁸ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983, s. 64; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Kısım 1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 85.

gidip gelmesinde muhafızlık görevi yapmışlardır.⁹ Fakat yine de bölgedeki etkili güç İngilizlerdir. İtalyanlar Yunanlılarla bir çatışmadan sakındıkları gibi Türk millî hareketini de izlemekle yetinmişlerdir.¹⁰

Kütahya'da Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma cephane Mondros Mütarekesi hükümlerine göre¹¹ mühürlenmiş depolarda tutuluyor ve kapısında da Türk ve İngiliz askerler nöbet bekliyorlardı.¹² Gerek İngilizler gerekse Kuvâ-yı Milliye bu cephaneyi elde etmek istiyordu. Tahmin edileceği üzere Kuvâ-yı Milliye'nin de cephane ihtiyacı had safhadaydı. Bu sırada İngilizlerin Kütahya'da bulunan 87 bin sandık cephaneyi İzmit'e nakletmek üzere olduğunu öğrenen Binbaşı İsmail Hakkı Bey, ne pahasına olursa olsun bu durumu engellemek için Uşak, Gediz, Simav, Akhisar ve Alaşehir'de toplanan 850 atlıdan müteşekkil bir müfrezeyle 21 Eylül 1919'da Kütahya'ya geldi. Bunun üzerine Kütahya'daki İngiliz bölüğü, Kuvâ-yı Milliye ile savaşmak yerine aynı gün trenle Eskişehir'e çekildi ve cephaneyi de olduğu gibi bırakmak zorunda kaldı. Kuvâ-yı Milliye, İngilizlerin Kütahya'ya geri dönmelerini ve cephaneyi ele geçirmeye çalışmalarını engellemek için Eskişehir-Kütahya demiryolu üzerindeki Alayunt Köprüsü'nü tahrip etti. Böylece herhangi bir savaşa gerek kalmaksızın Kütahya'daki İngiliz işgali son buldu ve bölgenin kontrolü tamamen Kuvâ-yı Milliye'ye geçti.¹³

3. Kütahya'da Millî Direniş

Yunanistan 15 Mayıs 1919'da İzmir'i haksız ve Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı bir şekilde işgal etmiştir.¹⁴ İşgal haberi, İzmir'den çekilen telgraflarla hemen bütün yurda duyurulmuştur. Gerek işgalin haksız ve Mondros'a aykırı olması, gerekse işgali gerçekleştiren ülkenin Yunanistan olması Türk milletinin tepkisini çekmiştir. Yunan askerlerinin İzmir'e ayak basar basmaz katliam ve mukaddesata tecavüze girişmeleri bu tepkinin artmasına sebep olmuştur. İzmir katliamından kaçabilen Türklerin anlattıkları

⁹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922*, C. I, Ankara: TTK Basımevi, 1998, s. 39.

¹⁰ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Kısım 1, s. 85.

¹¹ Mondros Mütarekesi'nin 5. Maddesi: "Sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askerî birlikler dışında, Türk Ordusunun gecikmeksizin terhis edilmesi" ve 20. Maddesi "5. Madde uyarınca terhis edilecek Türk Ordusunun, taşıtlarıyla birlikte, araç ve gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilebilecek buyrukların yerine getirilmesi." Bkz. Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920-1945), s. 12 ve 14.

¹² Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, s. 88.

¹³ *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Kısım 2, s. 95-96; Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, s. 207.

¹⁴ İtilaf Devletleri, müştereken 14 Mayıs 1919'da İzmir istihkâmlarını Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine göre işgal etmişlerdir. Bu işgal Mondros'a uygundur. Fakat 15 Mayıs 1919'da Yunanistan İzmir şehrini işgal etmiştir ki bu işgal haksız ve Mondros'a aykırıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'in haksız olarak Yunanlılar tarafından işgal edildiği ifadesi hamaset olmayıp mütareke hükümlerine uyulmadığının bir ifadesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Mayıs'ta gerçekleştirilen işgalle ilgili herhangi bir ifadede bulunmaması da bu durumun en bariz kanıtıdır. Bkz. Mustafa Turan, "Tarihte Bilginin Doğruluğu Meselesi: Zaman-Mekân ve Kaynak Tahlili", 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, C. 5 (Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler-1), Ed. Ali Osman Akalan-Ali Ahmetbeyoğlu, Ankara: 2018, s. 709.

ve işgalin genişlemesi ile ortaya çıkan facianın bütün yurttta öğrenilmesi tepkiyi artırmış ve millî duyguları pekiştirmiştir. Ülke genelinde protesto telgrafları çekilmeye ve mitingler düzenlenmeye başlanmıştır.¹⁵

Yunanlıların İzmir'i işgali ve işgal sırasında yaptıkları katliamlar tüm yurttta olduğu gibi Kütahya'da da üzüntü ve tepkiyle karşılanmıştır. Kütahya halkı bir yandan İstanbul Hükümeti'ne ve İtilaf devletlerine çektikleri telgraflarla işgali ve yaşanan katliamları protesto ederken diğer yandan da işgale son vermek ve bağımsızlığını korumak üzere Kuvâ-yı Milliye'yi oluşturarak silaha sarılmak zorunda kalmıştır. İzmir'in işgalinin hemen ertesi günü 16 Mayıs 1919'da Kütahya'dan Sadaret makamına Kütahya Belediye Reisi Ali Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Şube Reisi Rasih Bey ve Belde Müftüsü Fevzi Bey imzalı gönderilen şu telgraf, bu husustaki önemli örneklerden biridir:

"İzmir hakkında alınan haberler Kütahya ahalisi arasında pek derin bir teessür uyandırdı. Ekseriyet-i azîmesi İslam olan İzmir'in ancak küçük bir ekalliyetin âmâlî mucibince Yunanistan'a ilhakı, cihanın münasebât-ı âtiyesine esas olan Wilson Prensiplerine karşı pek sarîh bir tecavüz teşkil ettiği gibi, bütün Anadolu'yu ve ezcümle Kütahya Sancağı'nı yegâne mühim bir limandan mahrum bırakacak ve ruhsuz bir ceset haline koyacaktır. Milyonlarca insanı hakk-ı hayattan mahrum bırakacak olan bu haksız muamelenin izalesini Kütahya ahalisi hürriyet ve adaletin ve her millete aid hakk-ı istiklalin müdafii sıfatıyla harb etmiş olan İtilaf devletlerinin hiss-i hakkaniyetinden intizar ederiz."¹⁶

Telgrafta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali suretiyle gerçekte nüfus çoğunluğu Müslüman olan İzmir'in Yunanistan tarafından ilhakının Wilson Prensiplerine aykırı olduğunun ifade edilmesi önemli bir husustur. Ayrıca İzmir'in Yunanistan tarafından işgali üzerine Anadolu'yu ve özellikle de Kütahya'yı önemli bir limandan mahrum bırakacağı ifadesiyle de temel endişe dile getirilmiştir.

İzmir'in işgalini ve yapılan katliamları kınayan bunun gibi daha birçok telgraf çekilmiştir. Hakeza Kütahya Mutasarrıfı Fevzi Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne 17 Mayıs 1919 tarihinde çekilen başka bir telgrafta da yukarıdaki telgrafta yer alan ifadelere benzer cümlelerle halkın hissiyatı dile getirildiği gibi bu gelişmeler karşısında sessiz kalınmayacağı ve halkın istirdat çareleri arayacağı belirtilmiştir:

"İzmir'in Yunan askeri tarafından işgali Kütahya ahalisi üzerinde de büyük bir tesir bırakmış ve anasır-ı muhtelifeden mürekkep zevat bugün daire-i belediyede bir içtima akdederek İngiltere, Fransa, İtalya devletleri mümessillerine telgrafla müracaatta bulunmak üzere bir heyet memur eylemişlerdir. Heyet-i mezkûre tarafından mümessillere keşide olunan telgrafnamede senelerden beri birbirini takip eden musibet ve felaketlerden sonra yegâne bir gaye-i müsmir maslahatta bulunabilmek ve

¹⁵ Mehmet Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara: 1986, s. 57-58.

¹⁶ Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, İstanbul: Değişim Yay., 2007, s. 378.

memleketin içtima olduğu inkişafa mazhar etmek olduğu ve bütün Anadolu ahalisi gibi Kütahya ahalisi de Wilson Prensipleri mucibince teessüs edecek sulha bu gayenin hudusuna müsaîd olacağı ve bütün milletler için bir sükûn-ı itilaf devresine mebdet teşkil edeceği ümidinde buldukları halde İzmir'in hiçbir hakka müstenid olmaksızın Yunanlılar tarafından işgaline meydan bırakılması bu ümidi sarstığı ve Yunanlıların şimdiye kadar idaresi altında geçen ecnebi unsurlara gösterdikleri tarz-ı muameleye göre İzmir gibi ekseriyet-i kahiresi Müslüman ve Yunan tecavüzlerinden eskiden beri dilgir olan bir şehri işgal etmeleri cihanda tesisi beklenen fikir ve hakkaniyete karşı muhlik bir darbe idüğü Anadolu'nun hayatı olan İzmir'in Yunanlıların elinde bulunması aynı zamanda bütün Anadolu'yu iktisaden bu kadar milyonlarca halkıyız, esaret-i iktisadiye haline düşüreceğini, bu topraklarda altı asırı mütecaviz bir zamandır mevcudiyete sahip olmak gibi fevka'l-beşer bir kabiliyet gösterebilen Anadolu ahalisi gerek hukuku mukaddemesine ve gerek iktisadi hakk-ı hayatına karşı vuku bulacak bir tecavüz karşısında kat'iyyen lakayd kalmayacağından harb-i umumiden sonra açılan yeni devrede mukayyed ve sakin bir unsur-ı sa'y ve amel olmak hususundaki azmine rağmen mütemadiyen bu tecavüzün neticeleriyle meşgul olmaya ve hakkını istirdat çarelerini aramaya çalışacağını ve istidad-ı hakk için bu suretle mücadelâta girişmek mecburiyetinde bırakılacak olursa bundan mütevellid mesuliyet-i tarihiye (kendilerine) aid olub Kütahya ahalisinin bilhassa Yunanistan esiri olarak zavallı bir hayat geçirmektense haysiyet ve mevcudiyet-i milliye namına şan ve şerefle ölmeyi bilatereddüt tercih ettikleri bildirilmiştir. Makam-ı âcizîye gelen heyete hissiyât-ı vatanperverânelerinin ve kararlarının hükûmet-i seniyyeye arz olunacağı ve hukuk-ı millet ve devletin muhafazası için hükûmete terettüb eden vezâifin ifa buyurulmuş olacağı ifade kılınmakla maruzdur."¹⁷

Görüldüğü gibi telgrafta İzmir'in Yunan askeri tarafından işgalinin Kütahya halkı üzerinde büyük bir tesir bıraktığı, İngiltere, Fransa ve İtalya devletleri temsilcilerine telgrafla müracaatta bulunmak üzere Kütahya Belediyesi'nde toplumun çeşitli kesimlerinden müteşekkil bir heyet görevlendirildiği belirtilmiştir. Bu heyet tarafından çekilen telgraflarda İzmir'in Yunanistan tarafından işgalinin haksızlığı vurgulanmış ve Yunan ordusunun gerçekleştirdiği katliam ve tecavüzlere dikkat çekilmiştir. Anadolu için hayati önemi olan İzmir'in Yunan işgaline girmesinin bütün Anadolu'yu ekonomik açıdan esarete düşüreceği ve Kütahya ahalisinin özellikle Yunan esiri olarak zavallı bir hayat geçirmektense haysiyet ve millî mevcudiyeti namına şan ve şerefle ölmeyi tereddüt etmeden tercih ettikleri ifade edilmiştir.

Kütahya'da Türklerin yanı sıra gayrimüslimlerin de protesto telgraflarına imza attıkları görülmektedir. Sadaret makamına 19 Mayıs 1919 tarihinde gönderilen telgraf bu anlamda önemli bir örnektir. Telgrafta Kütahya Belediye Reisi Ali Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Şube Reisi Rasih Bey, Kütahya Müftüsü Fevzi Bey, Hacı Alizade Raif Bey, Dava

¹⁷ Selvi, *İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, s. 378-379.

Vekili Vasfi Bey, Dizdarzade Mehmet Kâmil Bey ve Karamanoğlu Adnan Bey ile birlikte yine Kütahya ahalisinden Papazoğlu Niyaku, Meldonyan Agob Daksiyon ve Siconadis Anetas da imza atmıştır. Telgrafta iktisaden olduğu gibi ırken de Türkiye'den ayrılması hiçbir şekilde caiz olmayan İzmir'in Yunanlıların istilasına terk edildiği haberini alınca Müslim ve gayrimüslim bütün ahalinin üzüntülerinden iş ve güçlerini terk ederek dükkânlarını kapattıkları ve "milletimizin can damarı demek olan" İzmir'in Wilson Prensipleri dikkate alınmayarak haksız bir şekilde işgal edilmesine tepki gösterdikleri belirtilmiştir.¹⁸ Kütahya'nın yanı sıra Simav, Gediz, Uşak, Tavşanlı ve Emet'ten de benzer telgraflar gönderilmiştir.

Anlaşılabacağı üzere Yunanistan'ın İzmir'i işgali, yurt genelinde olduğu gibi Kütahya'da da Kuvâ-yı Milliye'nin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulma ve teşkilatlanma sürecini hızlandırmıştır. İşgalden hemen iki gün sonra 17 Mayıs 1919'da Kütahya'da Yunanlıların İzmir'i işgalini protesto eden bir miting yapılmıştır. Mitinge Kütahyalı gayrimüslimler de katılmıştır.¹⁹ Fakat belirtmekte fayda var ki Kütahyalı bazı gayrimüslimlerin düzenlenen mitinglere katılmaları ve protesto telgraflarına imza atmaları semboliktir. Nitekim şehrin işgali döneminde yerli gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu Yunan ordusuyla birlikte hareket etmişler, işgal sürecinde yaşanan katliam ve hukuksuzluklara ortak olmuşlardır.

Yunanistan'ın nihai hedefi Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyet sahasını ele geçirmek, ele geçirdiği bölgeyi Yunanılaştırmak ve bu coğrafyada büyük Yunanistan devletini kurmaktır. Megali İdea olarak tanımlanan bu politika doğrultusunda İzmir'in işgali ilk adımdır. Yunanistan'ın sonraki hedefi Megali İdea'yı gerçekleştirmek için işgal bölgesini genişletmektir. Dolayısıyla Yunanistan için Kütahya da potansiyel işgal bölgesiydi. Nitekim Yunanistan'ın İzmir'den sonra işgal bölgesini genişlettiğini gören ve kendi şehirlerinin de işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu anlayan Kütahyalılar memleketlerini savunmak üzere harekete geçmiştir.

Fakat bu süreçte bazı mülki amirler Millî Mücadele'ye destek olmak yerine İstanbul Hükûmeti'nin talimatları doğrultusunda işgallere boyun eğmeyi tercih etmişlerdir. Bu da millî teşkilatların kurulma sürecini geciktirmiştir. 20. Kolordu Komutanlığı, İzmir'in işgali üzerine gelişen millî tepkiyi iyi değerlendirmeye ve millî teşkilatların kurulması sürecini organize etmeye çalışmıştır. Kütahya Mutasarrıflığı'nın Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 5 Temmuz 1919 tarihli telgrafnamede 20. Kolordu Kumandanlığından alınan 30 Haziran 1919 tarihli telgrafa atfen verilen bilgide, "icabında İzmir civarındaki Millî Kuvvetlerin imdadına koşmak ve başka tarafta zuhur etmesi muhtemel bulunan dâhilî bir fesat veyahut haricî bir işgali karşılamak üzere Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri teşkili"nin gerektiği ifade edilmiştir. Yazıda bu teşkilatın kurulmasını engelleyecek memurların, mıntika kumandanlarınca en ağır cezalara çarptırılacağı da

¹⁸ Selvi, *İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, s. 379-380.

¹⁹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, Ankara: MEB Basımevi, 1977, s. 242-243.

özellikle belirtilmiştir.²⁰ Bu yazı üzerine Dâhiliye Nezareti'nce ikaz edilen Kütahya Mutasarrıflığı'nın cemiyetle ilgili çalışmaları terk ettiği anlaşılmaktadır.²¹ Dâhiliye Nezareti'nin ve Mutasarrıfın olumsuz tavrı üzerine 20. Kolordu Komutanlığı'nın önerisi kabul görmemiştir. Bu sebeple Kütahya'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması gecikmiştir.

Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Erzurum ve Sivas Kongrelerini toplayıp, Millî Mücadele'nin meşruiyetini sağlamaya ve Meclis-i Mebûsan'ı yeniden açmaya diğer yandan da ülke genelinde millî teşkilatlanma çalışmalarını tamamlamaya çalışmıştır. Kütahya'da Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulması da bu doğrultuda olmuştur.

Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in 21 Eylül 1919'da Kütahya'ya gelmesi ve İngilizlerin de Eskişehir'e çekilmesi üzerine halkın üzerindeki baskı kalkmış ve Kütahyalıların maddi-manevi destekleriyle Kütahya Kuvâ-yı Milliye teşkilatı kurulmuştur.²² Teşkilatın başkanlığına Ahz-ı Asker (Askerlik Şubesi) Reisi Nüzhet Bey, üyeliklerine ise Belediye Reisi Hasan Bey, Uşşakîzade Hasan Bey, eşraftan Dülgerzâde Süleyman Bey, Tuzcu Mehmet Bey, Hacı Salih Bey, Karaağazade Mehmet Bey, Şeyh Bedrettinzade Seyfi Bey, Şeyh Yunus Bey, Şeyh Hakkı Bey, Hacı İsmail Bey, Sırrızade Rifat Bey, Yamalîzade Hüsnü Bey, Kuyumcuzade Fevzi Bey, Germiyanzade Yakup Bey, Hocazade Ümran Bey, Sofizade Ahmet Bey, İspartalîzade Gıyas Bey ve Belediye azası Salih Bey gibi Kütahya'nın yakından tanıdığı simalar seçilmişlerdir.²³ Kütahya Kuvâ-yı Milliye teşkilatı, öncelikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nın düşman tarafından tazyiki üzerine Kütahya'ya nakledilen ve istasyondaki büyük handa muhafaza edilen ciddi miktardaki cephaneyi ele geçirmiş ve Millî Mücadele'ye kazandırmıştır.²⁴ Bu başarı, Kuvâ-yı Milliye'nin moralini yükselttiği gibi silah ve cephane bakımından da elini güçlendirmiştir.

Kütahya'da Kuvâ-yı Milliye teşkilatının yanı sıra bir diğer önemli teşkilat olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de kurulmuştur. Cemiyetin reisliğine İlyaszade Asım Efendi, üyeliklerine ise Dülgerzade Süleyman Efendi, Eyüp Ağazade Halil Efendi, Mazlumzade Hâfız Hasan Efendi, İspartalîzade Nuri Efendi, Kadîzade Sâdık Efendi, Kantarcîzade Hacı Salih Efendi, Hacı Musazade Hafız Mehmed Efendi, Kolağalığından emekli Yakup Efendi, Karaağazade Mehmed Efendi, Hocazade Ümran Efendi ve Tâlib Paşazade Sâdık Bey seçilmiştir.²⁵ İlerleyen günlerde bu listede bazı değişiklikler olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesi ile ülke genelinde olduğu gibi Kütahya'da da millî teşkilatlanma tamamlanmıştır. Fakat esas olan, bu teşkilatı halka yaymak ve halkın benimsemesini sağlamaktır. Bu da kolay bir iş değildi. 1912'den beri savaştan fakir ve yorgun bir halk vardı. Mustafa Kemal Paşa, halkın Millî Mücadele'yi sahiplenmesini ve

²⁰ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, 1/2 (1952), Vesika No 32.

²¹ Recep Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C. 1, İstanbul: Emre Yay., 1999, s. 171-172.

²² Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932, s. 180.

²³ Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C. 1, s. 171-172.

²⁴ Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçukîlerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s. 181.

²⁵ "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 19 (1986), s. 13.

teşkilatlara dâhil olmasını istiyordu. Bu anlamda son Osmanlı Mebûsan Meclisi'ne katılacak milletvekillerinin Millî Mücadele yanlısı isimlerden seçilmesi son derece önemliydi. Bu yüzden herkesin milletvekilliğine aday olmasının doğru olmayacağı düşüncesi hâkimdi. Hatta bazı bölgelerde seçimlere doğrudan müdahale edilerek milletvekili olması istenen kişilerin isimleri ön plana çıkartılmaya çalışıldı. Aynı durum Kütahya için de söz konusuydu. Fakat Kütahya'dan yalnızca üç kişi seçilecek olmasına rağmen milletvekilliğine aday olan kişi sayısı yirmiden fazlaydı. Bunlar arasında kamuoyunun yakından tanıdığı isimler de vardı.²⁶ Nitekim 29 Ekim 1919'da Kütahya Kuvâ-yı Milliye Reisi Süleyman Bey, Sivas'taki Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği yazıda Kütahya'da birçok grubun olduğuna dikkat çekmiş ve isimlerin ortak bir noktada buluşmasının zor olduğunu aktarmıştır. Milletvekili adayları arasında İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve padişah taraftarlarının da yer aldığını bildirmiştir. Milletvekilliği için güvenilir gördüğü isimleri de zikretmiştir. Mustafa Kemal Paşa da buna mukabil adaylığını tasvip ettiği bazı isimleri zikretmiştir. Fakat 1919 yılı Aralık ayında tamamlanan seçimler neticesinde ne Süleyman Bey'in ne de Mustafa Kemal Paşa'nın istediği isimler milletvekili seçilebilmişlerdir. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın tüm gayretlerine rağmen Kütahya'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telkin ettiği isimler milletvekili seçilememiştir. Bunların yerine Kütahya Belediye Reisi Germiyanzade Ali Bey, Uşaklı Hocasade Ragıp Efendi ve Hocasade Rasih Efendi²⁷ milletvekili seçilmişlerdir. Bu isimlerden Hocasade Rasih Efendi'nin milletvekili seçilmesi ilginçtir. Çünkü kendisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası Şube Reisidir. Fakat belirtmekte fayda var ki aynı zamanda İzmir'in işgali üzerine çekilen protesto telgraflarına da imza atmıştır. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın seçimleri boykot etmesine rağmen kendisi seçimleri kişisel çabasıyla kazanmıştır. Ayrıca birçok bölgede gayrimüslimler seçimlere katılmama kararı almışken Kütahya'daki seçimlere gayrimüslimlerin de katılması düşündürücüdür.²⁸

Bu durum Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin burada henüz tam anlamıyla etkili olmadığını göstermektedir. Esasen henüz bu tarihlerde Yunan işgaline uğramayan Kütahya'da gerek Hürriyet ve İtilafçı kişiler gerekse gayrimüslimlerin etkili olmaları tabii bir durum olarak görülmelidir. Bu durum TBMM seçimlerinde değişecek, seçimleri bu kez Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği kişiler kazanacaktır.

²⁶ Kütahyalılar, Mustafa Kemal Paşa'nın son Osmanlı Mebûsan Meclisi'ne Kütahya'dan milletvekili adaylığını koymasına için girişimde bulunmuştur. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu teklifi kibarca geri çevirmiştir. Kütahya'dan milletvekili adayları olan kişilerden bazıları şunlardır: Eski Nafia Nazırı Ferit Bey, *Vakit* gazetesi Sermuharriri Ahmet Emin Bey, Hoca Raşit Efendi, *İfham* gazetesi Sermuharriri Hüseyin Ragıp Bey, Tahrirat Müdürü Sami Bey, Kütahya İstinaf Reisi Osman Zeki Efendi, Hocasade Rasih Efendi, Kastamonu Vali Vekili Cemal Bey, Erkân-ı Harp Binbaşısı Vecihi Bey, Babıali Şifre Müdürü Mustafa Rüştü Bey, Kütahyalı Akif Paşa'nın oğlu Doktor Ali Bey, Doktor İdris Nezihi Bey, Of Kazası Kaymakamı Kamil Bey, Mimar Kemalettin Bey, İstanbullu Kadı Halil Efendi, Tavşanlı Halil Zeki Efendi, Kütahya eski Belediye Reisi Hilmi Aziz Bey ve Gediz Kaymakamı Nusret Bey. Bkz. Halim Demiryürek, "Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S.3, Eylül 2018, s. 529.

²⁷ Muhasebeci Faik Bey ve Hocasade Rasih Efendi eşit (42) oy almıştır. Fakat iki aday arasında kura çekilmiş ve Hocasade Rasih Efendi Kütahya Mebusu olmuştur. Bkz. Demiryürek, "Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri", s. 533-534.

²⁸ Demiryürek, "Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri", s. 526-534.

Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle uzun bir aradan sonra 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Mebûsan yeniden açılmış ve faaliyete geçmiştir. Fakat bu meclisin ömrü ve geleceği konusunda ciddi tereddütler söz konusudur. Mustafa Kemal Paşa da mebusların İstanbul'da toplanmalarını tehlikeli ve mahzurlu görmüş, milletin ve memleketin mukadderatı hakkında söz söyleyecek mebusların emniyetli bir yerde toplanmaları gerektiğini savunmuştur. Mevcut koşullarda İstanbul'da hür bir Meclis-i Mebûsan'ın toplanmasını imkânsız görmüştür. Bu yüzden de meclisin İstanbul dışında toplanmasını savunmuştur.²⁹

İngiltere Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un açıklamaları da Mustafa Kemal Paşa'nın endişesinde ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. Nitekim Başbakan Lloyd George'un İstanbul'un ve Boğazların Türklerin elinden alınması konusundaki açıklaması 4 Ocak 1920'de İstanbul gazetelerinde yayınlanmış ve büyük tepki çekmiştir. Kütahyalılar da bu duruma tepki göstermiştir. Hatta 11 Ocak 1920'de Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet Bey imzasıyla İtilaf devletleri temsilcilerine gönderilen telgrafla Lloyd George'un bu açıklaması protesto edilmiştir.³⁰

Henüz meclisin toplanmadığı bir tarihte böyle bir telgrafın çekilmiş olması aynı hassasiyetin Kütahya'da da olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu tepki, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle başlayan millî hareketin Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra, onun desteğiyle giderek güç kazanmış olduğunu, Sivas Kongresi'nden³¹ sonra ise tüm millî hareketin odak noktasını Heyet-i Temsiliye dolayısıyla da Mustafa Kemal Paşa'nın oluşturduğunu göstermektedir.³² Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de bu tarihlerde artık doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı ve Sivas Kongresi ile vatanı bir bütün olarak gören Millî Mücadele hareketinin bir parçası olarak hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Millî teşkilatlanmanın tamamlanmasında ve halk tarafından benimsenmesinin sağlanmasında din adamlarının rolü ve önemi büyüktür. Bu sürece katkı sağlayan Kütahyalı din adamlarını da belirtmek gerekmektedir. Mehmet Şükrü Hoca, Burhanettin İlhan Hoca, Abdullah Agarlı Hoca, Hafız Hakkı Özmen Hoca, Hafız Hacı Mustafa Narican Hoca, İbrahim Beyazıd Hoca ve Hafız İbrahim Efendi Millî Mücadele'ye katkı sağlayan Kütahya'nın yetiştirdiği seçkin şahsiyetlerden bazılarıdır.³³

Nitekim Şeyhülislam Dürriade Abdullah Efendi'nin "Anadolu harekâtına girişenlerin katlinin vacip olduğuna" dair fetvasının bertaraf edilmesinde, Millî Mücadele yanlısı din adamlarının katkıları büyüktür. Dürriade'nin fetvasına karşı, Ankara Müftüsü ve

²⁹ Mustafa Turan, "Atatürk ve Meclis-i Millî'nin Açılması", *Türk Yurdu*, 400 (2020), s. 19.

³⁰ Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, s. 400-402, 413.

³¹ Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'nun işgaline karşı kurulan bölgesel millî cemiyetler Sivas Kongresi'nde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilmiştir.

³² İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3/8 (1987), s. 567.

³³ Çelik, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C. 1, s. 174-176.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı M. Rıfat (Börekçi) Efendi öncülüğünde Millî Mücadele'nin meşru olduğuna dair bir karşı fetva yayınlanmıştır. Kütahya Müftüsü Fevzi Efendi, Gediz Müftüsü Süleyman Şakir, Simav Müftüsü Mehmet Arif Efendi ve Uşak Müftüsü Ali Rıza Efendi de bu fetvaya imza atarak destek vermişlerdir. Ayrıca bölgedeki din adamlarından Tavşanlı Müftüsü Halil Zeki Efendi, Gediz Müftüsü Halil Kemal Efendi ve Uşak Müftüsü İbrahim Efendi de Millî Mücadele yanlısıdır. Bunlar da cami kürsülerinde ve meydanlarda yaptıkları konuşmalarla Millî Mücadele lehine kamuoyu oluşturmaya ve aleyhte propagandayı engellemeye çalışmışlardır. Millî Mücadele yanlısı din adamları, yaptıkları hizmetlerle olumsuz propagandaları engelledikleri gibi Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa etrafında kenetlenmesini ve Anadolu'da millî birlik-beraberliğin pekişmesini de sağlamışlardır.³⁴

Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu'daki diğer gelişmeleri de yakinen takip etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla hareket etmiştir. İngilizler işgal ettikleri Maraş, Antep ve Urfa'yı Suriye İtilafnamesi ile Fransızlara devretmişlerdir. Fransızlar da Maraş'ı işgal etmiştir. Fransız işgal döneminde Maraş'ta özellikle Uzunoluk ve Bayrak hadiseleri büyük tepki çekmiştir. Bu hadiseler üzerine Mustafa Kemal Paşa, ilgili birimlere Heyet-i Temsiliye adına 25 Ocak 1920 tarihinde bir tamim göndermiş ve yaşanan olayların protesto edilmesini istemiştir.³⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı üzerine 6 Şubat 1920 tarihinde Kütahya'da Cami-i Kebir'de binlerce Türk'ün katıldığı bir miting yapılmıştır. Mitingde Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali ve Maraş'taki Fransız ve Ermeni mezalimi protesto edilmiştir. Mitingde alınan kararlar şöyledir:

“Wilson Prensiplerinin Türkler hakkında da tatbik edileceği vaadi ile silah terk ederek aylardan beri mukadderatımızın tayinini şiddetle intizar ettiğimiz bir sırada mütarekenin hükümleri ve şartları hilafına olarak öz yurdumuz olmakla beraber ahalisinin %99'u Türk ve Müslüman Adana, Ayıntap ve Maraş havalisi Fransız askerler tarafından işgal olunmakla iktifa edilmeyerek şu günlerde yine Fransa askerleri ile Ermeni çetelerinin Orta Çağlarda bile emsaline tesadüf olunmayan bir surette Maraş İslam ahalisi hakkında reva görülen katliam, hakaret ve mezalim tahammülsüz bir dereceyi bulmuştur. Türk ve Müslüman olmaktan başka bir günahı olmayan Maraş'ta süngüden geçirilen masumların, silahsız, müdafaasız öldürülen zavallıların göklere çıkan ah ü figanı karşısında hak ve adalet namına feryat etmemek ve isyan etmemek için kalpten, vicdandan mahrum olmak icap eder. Yirminci asr-ı medeniyeye ve bhusus Fransız terbiye ve milliyetine asla yakıştıramadığımız şu fecayii biz Kütahya Müslümanları samediyet-i ilâhîye sığınarak olanca mevcudiyetimizle protesto eder ve bu ve buna mümasil katliamlara artık nihayet verilmesini zât-ı asilâne ve fehimânelerinden katî bir lisan ile istirham eyleriz.” Mitingde alınan kararlar Miting Heyet-i Temsiliyesi

³⁴ Esra Sarıkoyuncu Değerli, Ali Sarıkoyuncu, “Millî Mücadele'de Kütahya Sancağı Müftüleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/59 (2017), s. 17-18.

³⁵ Söz konusu tamimin tam metni şöyledir: “Maraş'ta Fransızlar ve Ermeniler Müslümanları katiam etmektedirler. Her yerde ahalinin derhal mitingler yaparak makam-ı Sadaret'e ve mümessillere telgrafla protesto etmeleri ve âlem-i insaniyetten bir katıama nihayet verilmesini talep eylemeleri tamim olunur.” Bkz. Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, s. 341.

Kütahya Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziye Reisi M. Nuzhet Bey, Belediye Reisi Hafız Hasan Bey, üye Mehmet Bey, üye Ömer Lütfü Bey ve üye Cemal (Gültekin) Bey tarafından imzalanarak birer suret halinde İstanbul Hükûmeti'ne, İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya düvel-i müttefikin temsilciliklerine bildirilmiştir. Aynı zamanda Heyeti Temsiliye'ye de bu hususta bilgi verilmiştir.³⁶

Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükûmeti'ni temsilen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da masaya oturmuş (20-22 Ekim 1919) ve literatüre Amasya Mülakatı olarak geçen görüşmelerde Meclisi Mebûsan'ın yeniden açılması da dâhil bir dizi karar alınmıştır. Bu görüşme esasen İstanbul Hükûmeti'nin Heyet-i Temsiliye nezdinde Millî Mücadele'yi resmen tanınması bakımından önemlidir. Bu süreçte Sadrazamlık görevinde Ali Rıza Paşa'nın bulunmasının etkisi büyüktür. Nitekim Heyet-i Temsiliye'nin Ali Rıza Paşa ile ilişkileri önceki kabinelerle mukayese edildiğinde çok daha iyidir. Bu yüzden İngilizler Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni çıkarları açısından tehlikeli görüp, işbaşından uzaklaştırılması için çalışmışlardır. Bu kapsamda İngiliz Yüksek Komiserliği, 20 Ocak 1920'de hükûmete bir nota vermiş, Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'yı Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmekle suçlayarak istifalarını istemiş, bu suretle de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmiştir. Hükûmet ise millî iradenin gereğini yapmak yerine paşaların istifasını almıştır. 28 Ocak 1920'de kabul edilen Misak-ı Milli'nin 17 Şubat 1920'de ilan edilmesiyle birlikte İngiltere, İstanbul Hükûmeti üzerindeki baskısını artırmış, daha fazla dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifa etmek zorunda kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nden tam anlamıyla memnun değilse de Damat Ferit Paşa'nın yeniden sadrazam olma ihtimaline karşı, millî iradeye saygılı bir hükûmetin kurulması için harekete geçmiştir.³⁷ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Meclis Başkanlığı'na, Sultan Vahdettin'e, komutanlara, valilere, mutasarrıflara ve Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyelerine telgraf çekmiştir.³⁸ Mustafa Kemal Paşa çektiği telgrafta "kabinenin düşürülmesi Ferit Paşa'nın veya benzerlerinden birinin iktidar mevkiine getirilmesi ve İstanbul'da yabancı emellerine hizmet eden bir hilafet şurası teşkili esasları üzerinde haricî düşmanlar tarafından idare edilen ve muhalif fırkaların aracılığıyla vücuda gelen bir komitenin faaliyeti neticesi" olduğunu vurgulamış ve "acilen millî emelleri tatmin edemeyecek bir kabine reisine milletin tahammül edemeyeceğini gayet sert bir lisanla Mabeyn-i Hümayun'a, Meclisi Mebûsan Riyaseti'ne ve matbuata bildirmek lazımdır" diyerek muhataplarına derhal bu hususta telgraf çekmeleri talimatını vermiştir. Bu talimat üzerine millî teşkilatlar hemen harekete geçmiş ve ilgili yerlere protesto telgrafları çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa memnuniyetini "memleketin her tarafından, milletin her

³⁶ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 61/128 (2012), s. 210-211; Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, s. 378-379.

³⁷ Selçuk Ural, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10/21, 2003, s. 232-233.

³⁸ Ali Rıza Paşa'nın istifa meselesi, Mustafa Kemal Paşa'nın bu husustaki görüşleri ve çektiği telgraflar hakkında bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s. 302-306.

makamından 4/5 Mart gecesinden itibaren başlayan telgraf fırtınası, ayın beşinci ve altıncı günleri, Padişah ve Meclis-i Mebûsan saraylarında istenilen tesiri yaptı” sözleriyle ifade etmiştir.³⁹

Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda hemen harekete geçmiştir. Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Nüzhet Bey'in 5 Mart 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye'ye verdiği bilgiye göre “içtima eden eşraf ve muteberân-ı belde”, Meclis-i Mebûsan ve Saltanat makâmına telgraflar göndererek Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin istifasını protesto etmiştir. Şehrin ileri gelenlerinin imzalarını taşıyan bu telgraf şöyledir: “Kabinenin istifaya mecbur kaldığı ve Meclis-i Mebûsânın feshi mevzu-ı bahis olmakta olduğunu istihbar ettik. Millet büyük azim ve kudretle fazıla-i meşrûtiyete nihayet vererek bugünkü meclisin içtimasına muvaffak olduğundan bilâperva vazife-i vataniyyenizi ifaya devam ve âmâl-i milliyyeyi tatmin edecek bir kabinenin teşkili esbabını istikmalî ile ancak böyle bir kabineye itimâd beyân buyurulması...”⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri sonuç vermiş ve yeni hükûmeti kurma görevi Millî Mücadele'ye çok da uzak olmayan bir kişiye, Salih Paşa'ya verilmiştir. Fakat 8 Mart 1920 tarihinde kurulan Salih Paşa kabinesi uzun ömürlü olmamıştır. Salih Paşa, İstanbul'un işgalinden kısa bir süre sonra sadareten istifa etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa 5 Nisan 1920'de üçüncü kez Sadrazam olmuştur. İstanbul'un işgali üzerine 19 Mart 1919'da Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını duyuran Mustafa Kemal Paşa,⁴¹ bu sırada Büyük Millet Meclisi'nin açılabilmesi için gerekli hazırlıkları tamamlamakla meşguldür.

Son Osmanlı Mebûsan Meclisi için yapılan seçimlerde, Kütahya örneğinde olduğu gibi bazı yerlerde istediği isimleri seçtirmeyen Mustafa Kemal Paşa bu kez işi daha sıkı tutmuştur. Üstelik geçen birkaç aylık süreçte millî teşkilat daha da güçlenmiştir. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne⁴² Kütahya'yı temsilen bu kez altı milletvekili seçilmiştir. Yani son Osmanlı Mebûsan Meclisi'ne göre Kütahya'nın milletvekili sayısı iki katına çıkmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan Kütahya milletvekilleri Ahmet Besim (Atalay) Bey, Yusuf Cemil (Altay) Bey, Mehmetali Cevdet (Barlas) Bey,

³⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 306.

⁴⁰ Bu telgrafın altında şu kişilerin imzaları vardır: Kütahya Müdafaa-i Hukûk Cemiyet-i Merkeziyyesi Reisi Nuzhet, Belediye Reisi Hasan, Âzâdan Uşakzâde Rifat Eşrâfdan Dülgerzâde Süleyman, Kösezâde Ahmet, Tuzcu Mehmet, Hacı Salih, Karaağaçzâde Mehmet, Şeyh Bedrettinzâde Seyfi, Şeyh Yunus, Şeyh Hakkı, Kardeşin Hacı İsmail, Sırrızâde Rifat, Yamalızâde Hüsnü, Kuyumcuzâde, Fevzi, Germeyanzâde Yakup, Hocaâzâde Umrani, Şafizâde Ahmet, İspartalızâde Gıyas ve Belediye Azasından Salih. Bkz. Mehmet Şahingöz, *Ali Rıza Paşa Hükûmetinin İstifası ve Tepkileri*, Ankara: 2001, s. 123-124.

⁴¹ Atatürk, *Nutuk*, s. 321-325.

⁴² Büyük Millet Meclisi'nin açılması münasebetiyle Kütahya Müdafaa-i Hukuku Milliye Reisi Nüzhet Bey, Belediye Reisi vekili Hafız Hasan Bey ve Kütahya Mutasarrıfı Naci Bey telgraf çekmiş ve tebrik etmişlerdir. Bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 1, İçtima: 5, s. 94.

Haydar Bey, Ragıp (Soysal) Bey ve Şeyh Seyfi Efendi'dir.⁴³ Bunlardan Ragıp (Soysal) Bey son Osmanlı Mebûsan Meclisi'nde de Kütahya'yı temsil etmiş ve İstanbul'un işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısıyla Ankara'ya gelerek Meclise katılmıştır.⁴⁴

Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ına katılan Kütahya milletvekilleri aktif bir tutum sergileyememişlerdi. Bunda şüphesiz meclisin ömrünün kısa olmasının da etkisi vardı. Buna karşın birinci dönem TBMM'de görev üstlenen Kütahya milletvekilleri son derece aktiflerdi. Üstelik hem mecliste hem de cephede görev yapmışlardı.

Esasen Kütahyalılar, İzmir'in işgalinden itibaren hukuki girişimlerde bulunmuş ve işgalleri protesto etmişlerdir. İlerleyen günlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve Kuvâ-yı Milliye'yi de oluşturmuşlardır. Fakat Kütahyalılar da cephede zafer kazanmadıkça işgalin son bulmayacağını ve bağımsızlıklarını kurtaramayacaklarını anlamışlardır. Bunun için askerî anlamda da gerekli tedbirler almakta gecikmemişlerdir. Düzenli ordu kuruluncaya kadar Kuvâ-yı Milliye'yi sayı, silah ve cephane bakımından mümkün olduğunca güçlendirmeye çalışmışlardır. Bölgedeki milisler de Millî Mücadele lehine tavır almış ve Kuvâ-yı Milliye'ye destek olmuşlardır.

İşgalci Yunan ordusunun Alaşehir ve Gördes'i işgal etmesi üzerine Çerkez Ethem Bey'in maiyetindeki müfreze komutanlarından Priştineli İsmail Hakkı Bey, Kütahya'ya gelmiştir. İsmail Hakkı Bey, Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birlikte hareket etmiştir. Kütahya ve Havalisi Kuvâ-yı Tedibiye ve Teşkilât-ı Mahsusa Kumandanı imzasıyla bir talimat yayınlamış ve bölgede asker ve silah toplamaya başlamıştır.⁴⁵ Onun da gayretleriyle 21 Temmuz 1920'de "Kütahya Millî Alayı" oluşturulmuştur.⁴⁶ Kütahya Millî Alayı Birinci Tabur Komutanlığı'na da Yüzbaşı Mithat Bey atanmıştır. Kütahya Millî Alayı, hemen bir gün sonra 22 Temmuz'da ihtiyat zabitlerinin celbi için bir duyuru yapmıştır.⁴⁷ TBMM Başkanını Mustafa Kemal Paşa, Kütahya Millî Alayı'nın kurulmasını takdirle karşılamış ve bu hususta yaptıkları çalışmalar için Kütahya Mutasarrıflığı'na ve Kütahya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne teşekkür etmiştir: "Müdafaa-i vatan emrinde Kütahya millî alayının kâmilten teşkili hususunda Kütahya Müdafaa-i Hukuku ile rüfeka-yı kiramının ibraz buyurdıkları mesaiden dolayı hassaten teşekkür eyler ve manen ve gerekse bedenen bu emr-i hayra muavenet edenlere teşekküratımın iblağını rica ederim."⁴⁸

⁴³ Söz konusu milletvekillerinin özgeçmişleri için bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. III (I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri), Ankara: TBMM Yayınları, 1995, s. 697-708.

⁴⁴ Fahri Çoker, Şeyh Seyfi Efendi'nin de Son Osmanlı Mebûsan Meclisi'ne seçildiğini ifade etmektedir (Bkz. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. III, s. 706). Fakat Halim Demiryürek, Şeyh Seyfi Efendi'nin milletvekili adaylığı için isminin geçtiğini, fakat milletvekili seçilmediğini belirtmektedir (Bkz. Demiryürek, "Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri", s. 528).

⁴⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s. 182.

⁴⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul: 1981-1982, s. 48.

⁴⁷ Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s. 183.

⁴⁸ *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, 14/52 (1965), Vesika No 1195.

Kütahya Millî Alayı Komutanı İsmail Hakkı Bey, Konya'dan dönen ve o sırada Afyonkarahisar'da bulunan TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı Kütahya Millî Alayı'nı teftiş etmek üzere Kütahya'ya davet etmiştir.⁴⁹ Bu daveti kabul eden Mustafa Kemal Paşa, 6 Ağustos 1920'de Kütahya'ya gelmiş ve istasyonda Kütahya Millî Alayı'nı teftiş ederek takdirlerini bildirmiştir. Kütahya'da birkaç saat kalan Mustafa Kemal Paşa, ayrılırken Kütahya Mutasarrıfı Said Bey'e Kütahya halkına karşı takdirlerini bildiren şu yazıyı vermiştir:

“Büyük Millet Meclisi'nin selam ve saygılarını muhterem halkımıza, kahraman orduya ve hamiyetkâr memurlara tebliğ etmek üzere Kütahya'yı dahi ziyaret eden heyetimiz, burada gördüğü mefharetbahş ve itminanaver samimi ve büyük tezahürattan dolayı fevkalade müftehir ve mesrurdur. Vatanperver Kütahya ahalisinin mali fedakârlığı, maddi ve manevi yardım ve mesaisiyle beş on gün zarfında hazırlanan ve teçhiz edilen binlerce mevcuda ulaşan askerî kıtaların giriştiğimiz dini, milli, vatani mücadelede muzafferiyetimizi temin edecek kahraman bir zümre olarak fedakârlıklarını göstereceğinden eminiz. Gerek zat-ı alileriyle Müdafaa-i Hukuk heyet-i gayyûresinin gerek umum Kütahya halkının mucib-i mübahat olan yardımlarından dolayı hissettiğimiz şükranı Büyük Millet Meclisi namına beyan ile arz-ı veda eder ve işbu hislerimizin aynen bütün ahaliye tebliğ buyurulmasını rica ederiz.”⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Kütahya'dan ayrılmasından sonra Millî Alay'ın birinci taburu Simav istikametine doğru yola çıkarılmıştır. Kısa aralıklarla diğer taburlar da Simav'a Ethem Bey'in maiyetine gönderilmiştir. Kütahya'da sadece 1.200 kişilik depo taburu kalmıştır. Bu tabur talim ve teçhizat bakımından zayıf olduğu için eksiklerinin giderilmesine çalışılmıştır. Bu faaliyetler devam ettiği sırada Simav cephesinin vaziyeti de gittikçe kötüleşmiştir. Yunan ordusu Demirci'yi işgal ederek Simav'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Uşak'ın Yunan işgaline uğraması üzerine İsmail Hakkı Bey, yerine Binbaşı Nüzhet Bey'i bırakarak 28 Ağustos 1920'de Gediz'e gitmiştir. Yunan ordusunun ilerlemeye devam etmesi üzerine İsmail Hakkı Bey Kütahya'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Yunan ordusu, Gediz'i işgal ederek Kütahya'ya altı saatlik mesafedeki Efendi Köprüsü yakınlarına kadar gelmiştir. Yunan ordusunun ilerlemesi haliyle şehirde panik ve heyecana sebep olmuştur. Böyle bir ortamda birçok kişi aileleriyle birlikte Eskişehir ve Ankara'ya doğru göç etmeye başlamıştır. Böylesine kritik bir ortamda Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, cepheyi teftiş etmek üzere 24 Eylül'de Kütahya'ya gelmiştir. Ali Fuat Paşa buradan cepheye geçip birliklere hücum emri verdiyse de başarılı olunamamış ve birlikler geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵¹ Böylesine kritik bir süreçte TBMM, bir de Çerkez Ethem olayı ile uğraşmak durumunda kalmıştır.

⁴⁹ “Konya'dan avdet buyurduğunuz istihbar eden Kütahya ahali, ayan ve eşrafı teşrif-i âlilerine muntazırdılar. Kıymetli vaktinizin bir cüz'i kalilini Kütahya'yı teşrife hasrederek teşkil edilen Millî Alay'ın lütfen teftişini istirham etmek cüretkârlığında bulunuyoruz. Bu vesile ile de arzı hürmet eylerim efendimiz.” Bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s. 192.

⁵⁰ Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: TBMM Yay., 2020, s. 268; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV (Açıklamalı Dizin İle)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2006, s. 362.

⁵¹ Yıldız, “Kütahya'nın Tarihçesi”, s. 49.

4. Çerkez Ethem Olayı

Çerkez Ethem Bey, Kuvâ-yı Milliye'nin ilk dönemlerinde özellikle isyanların bastırılmasında görev almış, başarılı olmuş ve faydalı hizmetlerde bulunmuştur. Ethem Bey'in, Millî Mücadele'ye katılması, Yunanistan'ın İzmir'i işgalinden sonra daha önce maiyetinde çalıştığı Rauf Bey'in kendisini Salihli ve çevresinde bir milis gücü kurmak üzere görevlendirmesiyle olmuştur. Ethem Bey, yaklaşık altı ay içerisinde teşkilatlanmasını tamamlamış ve Yunan ordusuna karşı "millet hattı" adı verilen bir cephe oluşturmuştur. Bunun yanı sıra "kuvâ-yı seyyâre" adı verilen milis kuvvetleriyle Ahmet Anzavur İsyanı ile Düzce-Adapazarı ve Yozgat isyanlarının bastırılmasını sağlamıştır. Bu sayede prestijini artıran Ethem, gördüğü büyük ilgiden cesaret alarak TBMM Hükûmeti üzerinde nüfuz kurmaya çalışmıştır.⁵² Çerkez Ethem Yozgat İsyanı'nda ihmali olduğu iddiasıyla Ankara Valisi Yahya Galib Bey'in cezalandırılmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu isteğe karşı çıkmıştır. İlişkiler iyice gerilmiş ve Ethem, Ankara'ya gidip TBMM Reisini Meclis'in önünde asma tehdidinde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Paşa bu süreci *Nutuk*'ta şöyle anlatmıştır: "Ethem Bey Ankara ve Ankara'daki hükûmet üzerinde dahi nüfuz kurmak tecrübesinde bulunmuştur. Güya Yozgat İsyanı, Yozgat'ın tabii bulunduğu Ankara Valisi'nin kötü idaresinden doğmuş; dolayısıyla diğer isyan müsebbipleri hakkında tatbik ettiği cezayı -ki o ceza, asarak idam idi- Ankara Valisi hakkında da bizzat vaka mahallinde tatbik etmeye karar vermişti. Yozgat'a gönderilmesini talep ettiği Ankara Valisi, millî teşebbüslerde fevkalade hizmet ve fedakârlık göstermiş ve göstermekte bulunan Yahya Galip Bey idi. Yahya Galip Bey'in bilhassa bizce hizmeti takdir olunmuş ve varlığı pek lüzumlu ve faydalı bir zat olduğu malum idi. İşte böyle bir zatı, kendi eline, idam sehvasına vermeye bizi mecbur etmekle en büyük nüfuz ve tesiri kazanabileceğini düşünmüştü. Bittabi Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar gösteremediler. Fakat Yozgat'ta, bilhassa mebuslara "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Reisi'ni Meclis önünde asacağım" yollu münasebetsiz sözleri işitilmiştir."⁵³ Bu durum Ethem'in cüretini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnektir. Ethem'in yaptıkları bunlarla da sınırlı değildir. Ethem, Bolşevizmi savunan Yeşil Ordu Cemiyeti'ne girmiş, *Seyyâre-i Yeni Dünya* isimli bir gazete çıkarmış ve Anadolu'ya sosyalizmi getirmeye çalışmıştır.⁵⁴

İsyanların bastırılmasında gösterdiği başarı sebebiyle saygı ve ilgi gören Ethem, başına buyruk hareket etmeye başlamış, yetkisi olmadığı halde TBMM Ordusu adına Padişah'a, Damat Ferit Hükûmeti'ne ve İngiliz İşgal Komutanı'na mektuplar göndermeye çalışmıştır. Kendisi gibi kural tanımayan, başına buyruk hareket eden Kuvâ-yı Seyyâre

⁵² Ali Fuat Paşa "Çerkez Ethem, Yozgat isyanının bastırılmasındaki başarısından dolayı gereğinden fazla takdir ve iltifatlara mazhar olmuş, bu da onda ve müfrezelerinde zaten var olmayan askerî disiplini büsbütün gevşetmiş, millî idareye olan bağlılıklarını zayıflatmıştı" demektedir. Bkz. Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, s. 466.

⁵³ Atatürk, *Nutuk*, s. 360.

⁵⁴ Zekeriya Kurşun, "Çerkez Ethem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: TDV, 1993, s. 275.

komutanlarını ve üyelerini korumaya çalışmıştır. Kütahya ve çevresinde “yalnız bir kumandan gibi değil, aynı zamanda müstakil bir bölgenin idaresine hâkim bir siyaset ve devlet adamı gibi tavırlar takınmaya” başlamıştır.⁵⁵ Ethem'in muhalefeti sebebiyle Kütahya'da Kuvâ-yı Milliye, sadece Yunan ordusuna karşı savaşmamış bir de iç mücadele vermek zorunda kalmıştır.

Çerkez Ethem, 27 Temmuz 1920'de Kütahya Mıntıka Kumandanlığı'na atanmıştır. Kütahya'ya gelip teşkilatı denetledikten sonra Simav'a hareket etmiştir. Kütahya'da kalan İsmail Hakkı Bey ise Ethem'e bağlı olmakla birlikte Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa ile de temas kurmaya çabalamıştır. Ethem, İsmail Hakkı Bey'i birkaç kez yanına çağırırsa da o gitmemiştir. Aksine Ali Fuat Paşa ile temasa geçmiş ve maiyetindeki 1.500 kişilik alayla birlikte millî kuvvetlere katılabileceğini bildirmiştir. Ali Fuat Paşa da bu çabaya karşılık vermiş ve İsmail Hakkı Bey'i Kütahya Millî Alay Kumandanlığına atamıştır. İsmail Hakkı Bey, oluşturduğu iki tabura silah ve cephaneye toplaması konusunda büyük gayret göstermiştir. İsmail Hakkı Bey'in Ali Fuat Paşa'yla iyi ilişkiler kurmasından kuşkulanan Ethem, Kütahya Mıntıka Kumandanlığı'na Binbaşı Abdullah Bey'i atamıştır. Bu atama zaten gergin olan Ethem ile İsmail Hakkı Bey'in arasını iyice açmıştır.⁵⁶

Esasen Kuvâ-yı Milliye, Millî Mücadele'nin başlarında işgal güçlerinin beklemediği bir direniş göstermiştir. Fakat Kuvâ-yı Milliye'nin düzenli ordulara karşı ciddi ve kalıcı bir başarı elde edemeyeceği kısa sürede anlaşılmıştır. Nitekim Yunan ordularına karşı Kuvâ-yı Milliye'nin uzun süre dayanması mümkün değildir. Üstelik TBMM'nin de mutlaka bir düzenli orduya sahip olması gerektiği gün gibi ortadadır. Nitekim 24 Ekim 1920'de iki fırka ile Kuvâ-yı Milliye, Gediz'deki Yunan kuvvetleri karşısında yenilmiştir. Ayrıca bazı Kuvâ-yı Milliye birlikleri disiplinsiz, emir ve komuta zincirinden uzaktır. Bazı milisler de Kuvâ-yı Milliye adına halka zulmetmeye ve kanunsuz işlere tevessül etmeye başlamıştır. Bütün bunlar bu kuvvetlerin sürdürülebilir olmadığını göstermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 8 Kasım 1920 tarihinde “süratle muntazam ordu ve büyük süvari birlikleri vücuda getirmek” üzere harekete geçmiştir. Bu doğrultuda düzenli ordu kurulacak, Kuvâ-yı Milliye birlikleri düzenli ordu bünyesine alınacak ve düzenli ordu bünyesine girmek istemeyenler ise tasfiye edilecekti.⁵⁷

Çerkez Ethem de ya düzenli orduya katılacak ya da tasfiye edilecekti. Düzenli ordunun kuruluş sürecinde Dâhiliye Nezareti, Ethem'in gelişigüzel asker toplamasını yasaklamış ve maiyetindekilerle birlikte Batı Cephesi Kumandanlığı emrine girmesini istemiştir. Ethem ise Batı Cephesi Kumandanlığı emrine girmeyi reddettiği gibi kendisini de “Umum Kuvâ-yı Seyyâre ve Kütahya Yöresi Kumandanı” ilan etmiş, böylece TBMM'ye isyan bayrağını açmıştır.⁵⁸ TBMM, onu ikna etmek ve düzenli orduya katılmasını sağlamak için

⁵⁵ Şaduman Halıcı, “Çerkes Ethem (1886-1948)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ethem-1886-1948> Çevrimiçi Erişim Tarihi: 8 Aralık 2022.

⁵⁶ Yıldız, “Kütahya'nın Tarihçesi”, s. 48-49.

⁵⁷ Mustafa Turan, “Kuvâ-yı Milliye'nin Anlamı, Tarihi ve Fikri Temelleri”, *Türk Yurdu*, 366 (2018), s. 63.

⁵⁸ Kurşun, “Çerkez Ethem”, s. 276.

aralarında Celal (Bayar) Bey, Kılıç Ali Bey ve Eyüp Sabri Bey'in de bulunduğu milletvekillerinden oluşan bir heyeti Kütahya'ya göndermiştir. Fakat yapılan görüşmelerde bir ilerleme sağlanamamış ve heyet Ankara'ya geri dönmüştür. Ethem de kardeşleriyle birlikte TBMM'yi yok sayarak müstakil hareket etmeye devam etmiştir. Neticede Ethem ile uzlaşmanın ve meselenin sulh yoluyla çözülmesinin mümkün olmadığı anlaşılmış, bunun üzerine Garp Cephesi Komutanı Miralay (Albay) İsmet Bey, 11. ve 61. Fırkaları Çerkez Ethem'in üzerine, Kütahya'ya göndermiştir. Bu durumdan haberdar olan Ethem, maiyetiyle birlikte 29 Aralık 1920'de Kütahya'daki karargâhını terk etmiş ve Gediz'e çekilmiştir. Çerkez Ethem'i takip eden TBMM ordusu 30 Aralık'ta Kütahya'ya girmiştir. Fakat Yunan ordusunun Yenişehir ve İnönü taraflarında harekete geçmesi üzerine fazla kalamayarak Eskişehir'e dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Çerkez Ethem de Yunanlılarla iş birliği yapmış, saldırıya geçerek 11 Ocak 1921'de Kütahya yakınlarına kadar gelmiş ve şehri topa tutmuştur. Bu saldırıya 61. Fırka Komutanı İzzeddin Bey derhal karşılık vermiş ve Ethem'i şehre sokmamıştır. Ertesi gün Miralay Refet Bey'in komutasındaki süvari kuvvetleri de Kütahya'nın yardımına koşmuştur. TBMM kuvvetleri ile Çerkez Ethem kuvvetleri arasındaki çarpışmalar 15 Ocak 1921'e kadar devam etmiş, neticede asiler geri çekilmek zorunda kalmış, Çerkez Ethem de Yunanlılara sığınmıştır.⁵⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "Ethem ve kardeşleri, kuvvetleri ile beraber düşman saflarında layık oldukları vaziyeti" almıştır.⁶⁰

Çerkez Ethem, vatana ihaneti sebebiyle Ankara İstiklal Mahkemesi'nde gıyaben yargılanmış, suçlu bulunmuş ve 9 Mayıs 1921'de yine gıyaben idama mahkûm edilmiştir. Fakat Yunanistan'a kaçtığı için bu karar uygulanamamıştır.⁶¹ Yurt dışında bulunduğu süre içerisinde de Türkiye aleyhine faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶²

5. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri

TBMM, I. ve II. İnönü Muharebelerinde Yunanlılara karşı üstünlüğü ele geçirmiştir.⁶³ Bu durum TBMM'ye ve düzenli orduya duyulan güveni artırdığı gibi Türk milletinin özgüvenini de pekiştirmiştir. Durum TBMM açısından ne kadar olumluysa Yunanistan açısından da o kadar olumsuz olmuştur. Yunanistan, İnönü Muharebelerinde iki defa mağlup olmasına rağmen yeniden saldırmak üzere hazırlanmıştır. Yunanistan'ı saldırıya

⁵⁹ Yıldız, "Kütahya'nın Tarihçesi", s. 49-50. Çerkez Ethem meselesi hakkında ayrıca bkz. Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, s. 200-207. *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C. II, Kısım 3, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 63-144. *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, 24/73 (1975).

⁶⁰ Atatürk, *Nutuk*, s. 412.

⁶¹ Kurşun, "Çerkez Ethem", s. 276.

⁶² Bu hususta bkz. Halıcı, "Çerkes Ethem (1886-1948)".

⁶³ II. İnönü Zaferi münasebetiyle Kütahya Mutasarrıfı Rahmi Bey, 2 Nisan 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu telgrafi çekmiştir: "Büyük İkinci İnönü muzafferiyetini tebciyen bugün hükümet ve kışla meydanlarında alınlarında birer sevinç zafer ellerinde şanlı bayrağımız taşınmakta olduğu halde içtima eden bütün kasaba ahaliyi Büyük Millet Meclisi büyük reisi ile azalarına kahraman ordumuzun muzaffer kılıçları arşın bile görmeye layık olduğu büyük kumandanlarıyla erkân ve efradına şükranlarını ve tebriklerini arz ve muvaffakiyetlerinin devamı temennilerini içeren nutuk ve neşideler ve samimi dualar ibraz edildiği ve bu gece için de parlak fener alayları tertip edilmekte olduğu." Bkz. Selvi, Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s. 269.

zorlayan en önemli faktör Sevr Antlaşması'nı TBMM'ye kabul ettirememeyi prestijine indirilmiş bir darbe olarak nitelendiren Lloyd George'un baskısıdır. Yunanistan henüz yeni kurulan Türk ordusunu dağıtmak, TBMM'yi yok etmek ve Sevr'i kabul ettirmek suretiyle Megali İdeayı gerçekleştirmek üzere, İngiltere'nin de desteğiyle, ordusunun asker ve silah sayısını da artırarak 10 Temmuz 1921 tarihinde saldırıya geçmiştir.⁶⁴

Yunan ordusunun saldırıları sonucunda Türk ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın "Batı Cephesi birlikleri Eskişehir'in kuzey ve güneyinde tolandıktan sonra, bunların güçlendirilmesi ve düzenlenmesi için düşman ordusuyla araya mümkün olduğu kadar büyük bir mesafe bırakılması, bunu sağlamak için de Sakarya doğusuna kadar çekilmenin uygun" olacağı yönündeki talimatı doğrultusunda Batı Cephesi birlikleri 18 Temmuz'da Eskişehir'in doğusuna çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ordunun geri çekilmesini zorunlu kılan sebep "Yunan ordusunun Türk ordusundan insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından önemli derecede üstün olması" durumuydu.⁶⁵

Yunan saldırısı karşısında, daha fazla zayıt vermek istemeyen TBMM ordusunun Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmasını fırsat bilen Yunan ordusu ise ilerlemeyi sürdürmüştür. Yunan ordusu 13 Temmuz 1921 tarihinde Afyon'u, 17 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'yı, 19 Temmuz 1921 tarihinde de Eskişehir'i işgal etmiştir. Esasen Eskişehir-Kütahya muharebelerinde alınan sonuç sürpriz değildir. Çünkü düzenli ordu kurulalı daha birkaç ay olmuştu. Gerek teçhizat gerekse asker sayısı bakımından istenilen seviyede değildi. TBMM Hükûmeti de yeni bir savaş için yeterince hazırlanamamıştı. Genel bir seferberlik ilanına bile henüz imkân bulamamış, Batı Cephesi'ne birkaç birlik eklemekten başka bir şey yapılamamıştı. Üstelik bu birliklerin de silahları tam olarak sağlanamamıştı. Türk ordusu lojistik bakımından da iyi durumda değildi. Gerekli cephane ve yiyecek maddeleri bin bir zorlukla, Türk kadın ve çocukları tarafından kağınlarla taşınabiliyordu. Yunan saldırısı, Türk ordusunun yeterince hazırlanamadığı bir zamanda başlamıştı.⁶⁶

Türk ordusu, 21 Temmuz'da karşı taarruza geçtiyse de başarılı olamamıştır. Türk ordusunun yeterince ihtiyat kuvveti olmadığı için hâkim olduğu mevzileri daha fazla tutamayacağını ve ilerleyen düşman kuvvetlerinin mevcut kuvvetlerle mağlup edilememesi halinde tamamen tehlikeye düşeceğini gören Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanlığı'na cephede henüz bir sonuç alınamamışsa bütün ordunun çekilmesi gerekebileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da 21 Temmuz'daki muharebelerin sonucunu ve çekilme sebeplerini açıklayan ayrıntılı bir rapor hazırlamış ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan ordunun sevk ve idaresi hususundaki görüşlerini sormuştur. Fevzi Paşa da ordunun kademe kademe Sakarya'nın gerisine çekilmesinin uygun olacağını bildirmiştir. Böylece Türk ordusu,

⁶⁴ Mustafa Turan, *Millî Mücadele Tarihi 1918-1923*, Ankara: Berikan Yay., 2021, s. 162.

⁶⁵ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, 95 (1993), s. V.

⁶⁶ Turan, *Millî Mücadele Tarihi 1918-1923*, s. 162-163.

kendisini tamamen yıpratmadan, ilerleyen Yunan kuvvetleri karşısında fazla kayıplar vermeden toparlanarak düşmanı üslerinden uzakta hırpalamak amacıyla Sakarya'nın gerisine çekilme kararı almıştır. Bu karar doğrultusunda Türk ordusu 25 Temmuz 1921'de tamamen Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı harp yönetimi açısından isabetli bir karardır. Çünkü ordu tamamen Sakarya'nın doğusuna çekilmeseydi kayba uğrayan, azalan kuvvetlerin, tutundukları mevzilerde tazelenen taarruz gücüne karşı çekilmeksizin uzun süre direnmesi daha büyük kayıplara yol açabilirdi. Türk kuvvetlerinin çekilmesi ile büyük arazi parçasının düşmanın eline geçmesi ve Yunan ordusunun buralarda katliamlara girişmesi halk ve ordu üzerinde büyük bir moral bozukluğuna sebep olmuştur. Orduda asker kaçağı sayısında ciddi artış görülmüştür. Yunanistan, tam anlamıyla hedefine ulaşamadıysa da Eskişehir-Kütahya muharebelerini kazanmıştır. Türk ordusu ise yeniden taarruza geçeceği tarihe kadar zaman kazanmıştır. Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde alınan yenilgi sebebiyle Kütahya, 17 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla Yunan işgaline girmiştir.⁶⁷

6. İşgal Döneminde Kütahya

Kütahya'nın işgal edildiği 17 Temmuz 1921 günü Yunan askerleriyle birlikte Yunan Veliahdı ve kurmayı da Kütahya'ya girmiştir. Kütahya'da evlere ve belediye binasına Yunan bayrakları çekilmiş, yerli Rumlar, işgalci Yunan kuvvetlerini gösterilerle karşılamışlardır. İşgal haberleri Yunanistan'da büyük bir sevinç gösterisine sebep olmuştur. Yunanlılar Kütahya'da 5 bin esir, 168 top ve cephane arabası ve 2 bin deve ele geçirmişlerdir. General Anastasios Papulas da tam itaat göstermeleri halinde halka güven ve özgürlük vaadinde bulunmuştur.⁶⁸ Yunan Kralı Konstantin, işgalden birkaç gün sonra 23 Temmuz 1921'de Uşak'tan Kütahya'ya gelmiştir. Kütahyalı Rumlar, Konstantin'i karşılamak için bir Yunan bayrağı bulamadıklarından evlerden topladıkları kumaş ve çarşafarla Yunan bayrağı dikmişlerdir.⁶⁹

Kral Konstantin'in ardından Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris de 26 Temmuz 1921'de Kütahya'ya gelmiştir. Kütahya Belediye Başkanı Hüseyin Hüsnü Bey ve azınlık liderleri, Başkumandan Papulas'a kendilerini "Kemalizm'in kanlı zulmünden kurtardığı için" (!) şükranlarını sunmuşlardır.⁷⁰ 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da Yunan Savaş Kurulu toplanmış, toplantıya Kral Konstantin, Başbakan Gunaris, Savaş Bakanı Theodokis, Anadolu Sefer Orduları Kumandanı Papulas, Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı Dusmanis, Sefer Ordusu Kurmay Başkanı Pallis, Komutan Yardımcısı Ksenefon ve

⁶⁷ Turan, *Millî Mücadele Tarihi 1918-1923*, s. 163-164.

⁶⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (TBMM'den Sakarya Savaşı'na 23 Nisan 1920-22 Ağustos 1922)*, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 611-612.

⁶⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (TBMM'den Sakarya Savaşı'na 23 Nisan 1920-22 Ağustos 1922)*, s. 622.

⁷⁰ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (TBMM'den Sakarya Savaşı'na 23 Nisan 1920-22 Ağustos 1922)*, s. 626.

Tümgeneral Stratigos katılmışlardır. Yunan ordusunun tüm üst düzey komutanlarının katıldığı toplantıda, Türk ordusunu bir an önce yok etmek ve savaşı kısa sürede bitirmek için neler yapılacağı konuşulmuştur. Bu doğrultuda Ankara'ya bir sefer düzenlenmesi için hazırlanan rapor okunmuş ve oybirliği ile kabul edilmiştir. İki gün sonra da Kral Konstantin, Prens Nikola, Pavlos, Başbakan Gunaris, Savaş Bakanı Theodokis ve Kurmay Başkanı Dusmanis ile birlikte Eskişehir'e gitmek üzere Kütahya'dan ayrılmıştır.⁷¹ Yunan Savaş Kurulu'nun Kütahya'da toplanması, Yunanistan'ın Kütahya'ya verdiği önemi göstermesi açısından da dikkate şayandır.

Yunan işgali döneminde Kütahya'da işgalcilerle iş birliği yapanların bir kısmı daha sonra 150'likler listesine alınacak ve yurt dışına sürgün edilecektir. Kütahya Kaymakamı Hafız Kemal ve Kütahya Mutasarrıfı Hoca Rasihzade İbrahim düşmanla iş birliği yaptıkları gerekçesiyle 150'likler kapsamında sürgün edilmişlerdir.⁷²

Anlaşılabildiği üzere 15 Mayıs 1919'da İzmir'le başlayan Yunan işgali, kısa bir sürede geniş bir alana yayılmıştır. Ankara Vilayeti'nden, Haymana Kazası'ndan ve Eskişehir havalisinden başlayarak, bir taraftan Marmara Denizi'ne, diğer taraftan Adalar Denizi'ne kadar uzanan geniş bir bölge Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bu bölgedeki şehir ve kasabaların çoğu köyleriyle beraber Yunan ordusu tarafından yakılmış, tahrip edilmiş ve çeşitli şekillerde mezalime uğramıştır. Bu bölgede mezalime uğrayan on iki sancaktan biri de Kütahya'dır.⁷³ Dolayısıyla yeniden Türk hâkimiyetine gireceği güne kadar Kütahya'da kara işgal günleri başlamıştır.

Yunanlı yazar Hristos V. Nikolopoulos, dönemin Kütahya'sını şöyle tasvir etmiştir: "Şehrin nüfusu 40 bine yakındır. 3.000 Yunanlı, 1500 Ermeni ve 700'e yakın Ermeni-Katolik, Osmanlı istatistiğine göre ise 15.000 Müslüman 4.899 Yunanlı, 2.549 Ermeni, 762 Ermeni-Katolik bulunmaktadır. Kütahya yüksek ve sarp dağın eteklerinde uzanıp üzerinde kuleler bulunan kuvvetli Bizans kaleleriyle çevrili olduğundan ve Porsuk tarafından sulanan geniş ovanın kenarında uzandığından büyük şehir intibabını veriyor. Kale tamamıyla yıkılmıştır. Önünde serpilmiş olan sütun başlıkları ve girişlerinde süslü Yunan yazıları kalenin başka yerlerinde eski insanların süslü mermerleri Yunan çehresini gösteriyor. Bu kaleden başka eski Yunan şehirde hiçbir eser kalmadı. Camilerin büyük miktardaki minareleri, sivri tepelerini yükseklerle fırlatıp temellerini yeşil bahçelere bastırarak şehre azamet ilave ediyorlar. Bugünkü Kütahya Türk taşra şehri numunesini verecek vaziyettedir. Çünkü esasen daracık yolları haizdir. Kütahya şehri uzanan ovanın merkezi pazarıdır. Bu ovada ağaç bulunmamakta, fakat hububat, afyon, tütün yetiştirmekte ve hayvan beslemektedirler. Yılda 100.000 okka yün, arpa, buğday ve deri verir. Aynı zamanda bol miktarda halı yapılan küçük Asya şehirlerinden biridir. Halı endüstrisi ancak dört yıldan beri başlamıştır. Bununla da ekseriyetle

⁷¹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (TBMM'den Sakarya Savaşı'na 23 Nisan 1920-22 Ağustos 1922)*, s. 628-629.

⁷² Feridun Kandemir, *İstiklal Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay., 1964, s. 175-176.

⁷³ *Anadolu'da Yunan Zulmü ve Raporlarında Kütahya*, (Yay. Haz. ve Çev. Ali Günhan), Ankara: 2010, s. 5-6.

Ortodoks ve Ermeni aileler uğraşmaktadır. Halı tüccarları ise sadece Ermenilerdir. Eskiden Kütahya’da kil toprağı sayesinde, boyacılık ilerlemişti. Bir ara gerilemeye başlayan bu endüstri birkaç seneden beri yeniden canlanarak, renkli, tarihi çanaklar meydana getirmiştir. Şehrin bazı yerli endüstrileri de şayan-ı dikkattir. Mesela maden işletmeciliğı ile kiremitçilik ve çömlekçilik gibi; maden işletmeciliğı, şehrin ilk bankası olan Ermeni Salabanian’ın elindedir. Kiremitçilik eski usule göre, kiremitçi çarkı ve elle yapılmaktadır. Kütahya pazarında, çamaşırların yıkanmasında sabunun yerine kullanılan kil taşı satılmaktadır... Müslüman tüccarlar en mutaassıplardan olup Hristiyanlarla alışverişten kaçınıyorlar. Yunan halkı sayıca az olmasına rağmen, ekonomik bakımdan gerideydi. Mekteplerin müfettişleri dâhil, şehrin bütün halkı Türkçe konuşmakta, keza Yunan kilisesinin papazlarından dörtte ikisi anadilini bilmemektedir. Kütahya’da iki sınıflı bir okul faaliyette bulunmaktadır. Okulun 150 talebesinin 60 tanesi kız öğrencidir. Fakat hocaların ve idarecilerin beceriksizliğı dolayısıyla bu mekteplerin neticeleri anlatılmaya değmez.”⁷⁴

Nikolopulos’un tasvir ettiğı Kütahya, kısa sürede işgalci Yunan askerleri tarafından acının, katliamın ve mezalimin yaşandığı harabe bir şehre dönüştürülmüştür. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey *İkdam* gazetesinde yayınladığı “Yunanlıların Kütahya’nın Genel Hayatına Verdikleri Zararlar” başlıklı yazısında, vaziyeti şöyle anlatmıştır:

“Yunanlılar Kütahya’yı yakmamışlar, fakat bir buçuk yıllık işgalleri sırasında, şehrin genel hayatını kötürümleştirmek için ellerinden ne geldi ise yapmışlardır. Bunun içindir ki, ben Yunanlıların Eskişehir taarruzundan birkaç ay evvel gördüğüm o zinde ve faal Kütahya’yı bu sefer âdeta suyu çekilmiş bir değirmen gibi boş, zebun ve bıkkın buldum. Bir buçuk yıl zarfında şehrin sanayi, zirai ve iktisadi bütün düzeni bozulmuş ve filokseraya uğramış bir bağıın kütüklerindeki asara gibi kuruyup çekilmişti. Bizi evine misafir eden Belediye Reisi ki aynı zamanda memleketin eşrafındandır, Yunanistan’daki sürgününden iki ay evvel dönmüş zavallılardan biri idi. Bu zat yalnız kendi başından geçen felaketleri ta gece yarılarında kadar bize anlata anlata bitiremiyordu: Bütün işim gücüm, bütün düzenim altüst oldu, diyordu. Kabahatim neydi? Beni neden tevkif ettiler? Neden sürdüler? Hala bilmiyorum. Bizi evvela İzmir’e götürdüler. Sokaklarda halka teşhir ettiler, bir karakolda günlerce aç ve susuz bıraktılar. Sonra bin türlü hakaret, bin türlü eza ve cefa ile taa Atina’ya kadar sürdüler. Orada aylarca ailemizden habersiz, gurbet ve zillet içinde kaldık. Hainlerin maksadı bizden mümkün olduğu kadar çok para sızdırmak imiş. Bu maksatlarını anlasa idim o gün çaresine bakmaz mıydım? Kütahya’da, servet sahibi kişilerin yarından fazlası ekseriyetle bu zavallı adam gibi musibetten musibete uğramış. Ticarethaneleri kapanmış, tarlaları bağ ve bahçeleri bakımsızlık yüzünden harap olup gitmiştir. O zamanlar şehrin haricine çıkmak kimin haddine düşmüş? Bu cürette bulunanların çoğı ağılından ayrılan koyunların akıbetine uğratmış, zira Yunanlıların dağda dolaşan kurtlardan hiç farkları yokmuş. Kütahya eski canlılığını,

⁷⁴ Ferit Kaplan, *Yunan İşgalinin Kütahya ve Çevresindeki Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya: 2007, s. 51-52.

eski imarını, eski faaliyetini bulabilmek için daha hayli zamana muhtaç görünüyor. Burada biten bir şey var, fakat henüz başlayan bir şey sezilmiyor. Yanan bir şehri yeniden bina etmek kolaydır. Fakat sönen bir memleketi yeniden uyandırmak hayli müşküldür. Bütün bu yerler binlerce kavlin kuvvetine ve binlerce dimağın nuruna arz-ı iftikar ediyor. Kılıç sallayan ellerin kurtulduğu bu hasta vatan parçaları üstünde hani taştan ve topraktan hayat kıvılcımları çıkaracak ümran ve irfan önderleri?"⁷⁵

Yakup Kadri Bey'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, tıpkı diğer şehirler gibi Kütahya'da da Yunan işgali kapanması mümkün olmayan katliamlara ve onarılması zor tahriplere sebep olmuştur. Bilecik (Ertuğrul) Milletvekili Osmanzade Hamdi Bey'in Kütahya'dan *Yenigün* gazetesine gönderdiği mektup da Yakup Kadri Bey'in ifadelerini desteklemektedir: "Halkın verdikleri malumata nazaran, Yunanlılar Kütahya'ya girer girmez ilk işleri şehri baştan aşağı yağma etmek olmuştur. Bu soygunculukta yerli Rumlar ve Ermenilerin yapmadıkları kalmamıştır. Bir taraftan Yunan askerler rastladıkları evlere dalıp en kıymetli eşyalardan en adi bir tütün tabakasına kadar bulduklarını alırken, diğer taraftan Rum ve Ermeni kadınları bağlara, bahçelere dalarak bütün sebze ve meyveleri baştan aşağıya yağma etmişlerdir. Kütahya Mıntıka Kumandanlığı yapan Kaymakam Petros Barbayis namlı şakinin yerli Rum ve Ermeni metresleri aracılığıyla halka yaptığı eziyetler ve zulmün haddi ve hesabı yoktur. Bu adamın yaptığı çirkinliklere maalesef yerli Rum ve Ermenilerle beraber bazı Müslüman kişilerin de yardım ettiği herkesin dilindedir. Bu sefiller yüzünden Kütahya'da birçok aile sürgün edilmiştir. Birçok ananın evladı öldürülmüş, nice evler söndürülmüş ve servetleri yağma edilmiştir. Kütahyalılar birçok zalimlerin arasında bilhassa birinin çok dehşetli mezalim yaptığını söylüyorlar, bu adam Çöğürler istasyonu hat kumandanı Nukes'tir. Bu katil Yunanlı, Çöğürler çevresindeki Müslümanları zorla toplatıp sakal ve bıyıklarını tıraş ettikten sonra vücutlarını deldirip barut dolduruyor, sonra yakıyormuş."⁷⁶

Yunanlılar tarafından on binlerce insan öldürülmüş, tecavüze uğramış, yaralanmış ya da göçe zorlanmıştır. Kütahya Milletvekili Besim (Atalay) Bey'in ailesi de Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir. Hatta Besim Bey, bu üzücü hadiseyi 17 Eylül 1922'de çektiği telgrafla TBMM'ye bildirdiği gibi⁷⁷ *Yenigün* gazetesine verdiği şu izahatla kamuoyuna da duyurmuştur: "Valide ve kız kardeşim evin büyük kapısına dayanmakla meşgulken dışarıdan atılan kurşunlarla şehit düşmüşlerdir. Kız kardeşim derhal ölmüş, validem 12 saat kadar yaşamıştır. Validem etrafında ağlaşan torunlarına "evlatlarım ağlamayın, biz bugünü arıyorduk; işte askerimiz giriyor, elbette bizim gibi şehitler ve kurbanlar olacak ki bu topraklar kâfirden kurtulacak. Annenizle biz şehidiz. İkimizi bir mezara koysunlar. Biz Tanrı huzuruna birlikte çıkalım" demiş. Kız kardeşim daha önce karşılarında yanmakta olan bir komşu evini söndürmek için su taşımış. Kendisine "söndürme, seni

⁷⁵ *Anadolu'da Yunan Zulmü Raporlarında Kütahya*, s. 29-30.

⁷⁶ *Anadolu'da Yunan Zulmü Raporlarında Kütahya*, s. 20-21.

⁷⁷ Telgrafın tam metni şöyledir: "Alçak düşman Uşak'tan çekilirken validemi ve hemşiremi kurşunla şehit etmiş, evlerimi, dükkânlarımı yakmıştır. Memleket haraptır. Namussuzlar ancak yerlerde kül, yüreklerde kin bırakmışlardır." Bkz. Selvi, Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s. 269.

öldürürüz” diyen düşman askerine “sizde gâvurun inadı varsa bende de Türk inadı var, bildiğiniz haltı yapınız” demiş ve ilk kurşunu orada almıştır. Uşak ve çevresinde facia yapanların çoğu yerli Ermeniler ve Rumlardır. Yunan askerleri en çok hırsızlığa ve soygunculuğa önem veriyor, Ermenilerle Rumlar yangın, yağma ve adam öldürmeye çalışıyorlardı.”⁷⁸

Besim Bey’in başına gelenleri bölgede yaşamayan insan sayısı azdır. Yunan askerleri birçok kişinin malına mülküne el koymuş, kamu çalışanlarını da görevden uzaklaştırmıştır. Yunan askerleri, şehre de zarar vermiş, binlerce ev, işyeri ve ibadethaneyi tahrip etmişlerdir.⁷⁹ Yunan işgalinden kurtarılan bölgelerdeki cami, hayrat ve vakıflarda meydana gelen zararların tespiti için bir de komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun raporuna göre Yunanlıların Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar, Manisa, İzmir, Hüdavendigar, Bilecik, Bandırma, Balıkesir, Denizli ve Aydın’da sebep olduğu tahribat ve zarar 7 milyon 319 bin 196 liradır. Bu zararın (86 bin 371 lirası camilere, 82 bin lirası seccade ve kilimlere, 168 bin 371 lirası da kitaplara olmak üzere) 336 bin 742 lirası Kütahya’da meydana gelmiştir.⁸⁰ Hatta Türk heyeti, Yunan işgaline uğrayan bölgelerde yaşanan tahribatı Lozan görüşmelerinde de gündeme getirmiştir. Verilen maddi kayıpları yeni Türk devleti zor da olsa kısa sürede telafi etmeye çalışmıştır. Fakat işgal döneminde yaşanan mezalim ve katliamların sebep olduğu travmaları onarmak mümkün olmamıştır. Nitekim yaşanan acılar, bugün bile bölge halkının hafızasında canlılığını korumaktadır.

Kütahya’da Yunan işgali döneminde yaşananları derlemek için 1982 yılında bir sözlü tarih çalışması yapılmıştır.⁸¹ Yapılan çalışma Kütahya ve civarında Millî Mücadele döneminde yaşanan Yunan işgal ve mezalimine dair bölge halkının bilgilerini kayıt altına alması bakımından son derece önemlidir. Millî Mücadele döneminde Kütahya’nın Kütahya, Simav, Gediz, Uşak, Tavşanlı ve Emet olmak üzere altı kazası vardı. Fakat

⁷⁸ *Anadolu’da Yunan Zulmü Raporlarında Kütahya*, s. 28.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi ve örnek olaylar için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999; *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan Mezalimi*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 1996.

⁸⁰ Kaplan, *Yunan İşgalinin Kütahya ve Çevresindeki Etkileri*, s. 88.

⁸¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı 25 Ocak 1982 tarih ve 3305-1-82-518 sayılı yazıyla Afyon, Kütahya, Uşak ve Eskişehir’de Millî Mücadele dönemine şahitlik eden ve halen hayatta olan kimselerle mülakat yapılması talimatını vermiştir. Yapılan mülakatlar derlenmiş ve dosya halinde Türk Silahlı Kuvvetleri Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı’na teslim edilmiştir. Bu dosyanın bir kopyası da Tarım ve Orman Bakanlığı 5. Bölge Müdürlüğü Başkomutan Tarihi Millî Park Müdürlüğü Afyonkarahisar Zafer Müzesi Arşivi’nde muhafaza edilmektedir. İlgili müdürlüğe yaptığımız müracaat neticesinde tarafımıza 23 Eylül 2022 tarihi itibarıyla dönüş yapılmış ve söz konusu çalışmaya ait dosyalardan Kütahya ve ilçelerine ait 15 numaralı “*Kurtuluş Savaşı Sözlü Tarih Çalışması-1982*” klasörünü inceleme izni verilmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı 5. Bölge Müdürlüğü Başkomutan Tarihi Millî Park Müdürlüğü bünyesinde yer alan incelediğimiz klasörün sırt kısmında da yer alan künyesi şöyledir: Başkomutan Tarihi Millî Park Müdürlüğü (BTMP), *Kurtuluş Savaşı Sözü Tarih Çalışması-1982*, Arşiv-15. Klasör, Kütahya ve İlçeleri, Tarım ve Orman Bakanlığı 5. Bölge Müdürlüğü Başkomutan Tarihi Millî Park Müdürlüğü. Barış Metin, bu klasörde yer alan bilgileri esas alarak 2021 yılında bir makale yayınlamıştır. Bkz. Barış Metin, “Tanıkların Hatıralarına Göre Millî Mücadele Yıllarında Kütahya”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67 (2021), s. 205-221.

çalışmada Kütahya'nın 1982 yılı itibariyle idari taksimatı esas alınmış ve buna göre mülakatlar merkez, Altıntaş, Emet, Gediz, Şaphane, Simav ve Tavşanlı olmak üzere o dönemdeki yedi ilçede yapılmıştır. Mülakatlar için merkezde Çayırbaşı, Çal, Küçükaslan, Enne, Dumlupınar, Akpınar ve Siher Köyleri; Altıntaş'ta Çayırbaşı Köyü; Emet'te Alınören ve Örencik Köyleri; Gediz'de Gölcük ve Gürlek Köyleri; Şaphane; Simav'da Naşa Köyü; Tavşanlı'da ise Dağdemirli, Dümrenkulu, Gümüşgülcük köyleri seçilmiştir. Millî Mücadele dönemine şahitlik eden ve halen hayatta olan kimselere beş grupta toplam yirmi iki soru sorulmuştur. Bu sorular şunlardır:⁸²

- 1- Kronoloji: Köy ve kasabanızın işgal edildiği tarih? Kurtuluş tarihi? Sizlere göre varsa diğer tarihler?
- 2- İstatistik: Balkan, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'na köy veya kasabanızdan kaç kişi katıldı? Bunlardan kaç şehit oldu, yaralandı ve geri geldi? Civarınızda kaç şehit mezarı veya Yunanlılara ait mezar var? O tarihlerde köy veya kasabanız kaç hane idi, şimdi kaç hanedir? İşgal günlerinde Yunanlıların sizlerden aldığı hayvan (inek, koyun, tavuk, eşek vs.) sebebiyle zararınız bugünkü para ile ne kadardır? Yunanlılar mevzi kazdırmak, kağrı çektirmek, su taşıtmak vb. hizmetler için sizden kaç kişiyi çalıştırdılar? Millî Hükûmetimize Tekâlî-i Harbiye kanunu gereğince verdiğiniz mal, eşya, yiyecek nelerdir? Bunların karşılığının para olarak ödenip ödenmediği, bağışlanıp bağışlanmadığı? Yunanlıların giderken terk ettikleri malzemenin cinsi, miktarı, şimdiki zamanda değeri, elinizde olanlar varsa müzelere teslim etmek isteyip istemediğiniz?
- 3- Hamaset-Kültür: O günlerde Atatürk ve diğer komutanlarımız hakkında duyduklarınız, halk arasında söylenenler? Kurtuluş Savaşı'nın havasını yansıtan marş, türkü ve şiirler? Köy ve kasabanızın savaşta temayüz etmiş kişileri hakkında bildikleriniz?
- 4- Silah Sesi - Muharebe - Keşif: Hangi gün ve saatte silah sesi duydunuz? Köy ve kasabanız hangi yönden, (Doğu-Batı-Kuzey-Güney) nerelerde çarpışma oldu? Köyünüze düşman hatları arasından çizip gelen ve sonda dönen Türk keşif kolları var mıydı? Köyünüz civarındaki düşman mevzilerinin yerleri? Köy ve kasabanız civarında esir alınan Yunanlılar? Bunların rütbeleri ve miktarı (nedir)?
- 5- Diğer Sorular: Yunan askerlerinin disiplini ve komutanlarına itaat dereceleri? Yunan askerlerinin halkımıza muamelesi? Köy veya kasabanızın idaresi için kurdukları teşkilat? Bölgenizde azınlıklar (Rum, Ermeni, Yahudi) var mıydı? Varsa bunların işgalcilerle ilişkileri? Yunanlılardan kalma tesisler (cephanelik, mevzi, hamam, fırın, aş evi vs.) var mıdır? Savaştan sonra köy veya kasabanızı eski askerler (Yunanlı) ve göç eden azınlıklardan ziyaret eden oldu mu? Oldu ise

⁸² Başkomutan Tarihi Millî Park Müdürlüğü (BTMP), *Kurtuluş Savaşı Sözü Tarih Çalışması-1982*, Arşiv-15. Klasör, Kütahya ve İlçeleri.

bunlardan bilgi ve anılar nelerdir? Bu başlıkta mülakatları gerçekleştirecek kişilere ayrıca “Sizce (öğretmen, imam, muhtar) Kurtuluş Savaşının tanıklarına sorulabilecek başka neler olabilir? Siz de 5-10 soru hazırlayın.” denilmiş ve onların da soru ilave etmeleri istenmiştir. Bu kapsamda mülakatları hazırlayanlar da genelde şu soruları sormuşlardır: Köyünüzün üstünde Yunan uçakları uçtu mu? Yunanlılar kaçarken sizin köyü de yaktılar mı? Yunanlılar köyünüze geldiğinde neler yaptınız? Köy veya kasabanıza Yunan bayrağı asıldı mı? Yunan askerleriyle karşılaştığınızda neler hissettiniz? Düşman, kasabalarda kendini nerelere siper etti? Kurtuluş Savaşı sırasında çevrenizde halkı kimler düşmana karşı savaşa ve ülkeyi kurtarmaya teşvik etti? Kurtuluş Savaşı’nda imamlar nasıl katkıda bulunmaya çalışmışlardır? Yunanlılar ve azınlıklar savaşta Türk kadınlarına ve çocuklarına nasıl davrandılar? Yunanlılara karşı çete savaşı yaptınız mı? Bu savaşta Yunanlıları ne derece yıpratıldınız? Yunanlılara karşı Türk kadınının göstermiş olduğu mücadele ve askerlerimize yaptığı yardımlar? Yunanlılara karşı elinizdeki savaş aletleri ve silahları nelerdi? Bölgenizde yaklaşık olarak kaç tane Yunan askeri vardı? Yunanlılar cami ve ibadet edilen binalara ne gibi zarar verdiler ve nasıl kullandılar? Yunanlılar bölgenizde toplu katliamlar yaptılar mı? Yunan askerleri kendini savunamayacak durumda olan ihtiyaçlara, kadınlara, çocuklara, kızlara ve esirlere nasıl davrandılar? Bunlara işkence yaptıkları oluyor muydu?

- 6- Sonuç: Kurtuluş Savaşı günleriyle ilgili anılardan alınan dersler nelerdir? Bugünkü gençlerimizin bunlardan hangilerini daha iyi anlamasını ister ve tavsiye ederiniz?

Söz konusu yazı kapsamında İl Millî Eğitim Müdürlükleri bünyesinde öğretmen, imam ve okul müdürlerinden müteşekkil komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonlar söz konusu mahallerde bireysel veya toplu görüşmeler yapmış, bilgileri de ses kaydı ya da not tutarak kayıt altına almışlar; daha sonra da bilgileri Türk Silahlı Kuvvetleri Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı’na sunulmak üzere rapor halinde derlemişlerdir.⁸³

Kısaca bahsetmek gerekirse arada boşluklar ve teyide muhtaç cevaplar olsa da genel itibarıyla alınan cevaplar kayda değerdir. Mülakatlara katılanlar genelde kronoloji sorularına birbirine yakın cevaplar vermişlerdir. İstatistik sorularına verilen cevaplarda neredeyse her köyde Millî Mücadelede ve öncesindeki savaşlarda şehit verildiği görülmüştür. Özellikle işgale uğrayan köylerde Yunanlıların sadece cana değil mala da zarar verdiği, tahrip ve yağma yaptığı anlaşılmıştır. Hamaset-kültür sorularında Millî Mücadele kahramanlarının tanındığı, özellikle “Atatürk” isminin vurgulandığı, o günlere ait birçok marş, türkü ve şiirin hafızalarda olduğu görülmüştür. Silah Sesi - Muharebe -

⁸³ Başkomutan Tarihi Millî Park Müdürlüğü (BTMP), *Kurtuluş Savaşı Sözü Tarih Çalışması-1982*, Arşiv-15. Klasör, Kütahya ve İlçeleri.

Keşif sorularında net bilgi yerine yaklaşık bilgilerin verildiği görülmüştür. Diğer Sorular kısmındaki cevapların birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Sonuç kısmındaki sorulara mülakata katılan neredeyse herkes, millî birlik ve beraberliği önceleyen cevaplar vermiş ve gençlere de bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur.⁸⁴

Bu dosya da bir bütün halinde incelendiğinde Kütahya'da neredeyse her köyün Millî Mücadele döneminde şehit verdiği, Yunan işgal ve mezaliminin kapanması mümkün olmayan yaralara sebep olduğu, Yaşanan acıların, bölge halkının hafızasında canlılığını halen koruduğu görülmektedir. Hatta Millî Mücadele döneminde Kütahya Lisesi'nde öğretmenlik yapan ve o günleri bizatihi müşahede eden bir başka isim olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı da Kütahya tarihine dair kaleme aldığı eserinde bu durumu doğrulamaktadır.⁸⁵

7. Sonuç

Eskişehir-Kütahya Muharebeleri sırasında hazırlıklarını henüz tamamlayamamış olan Türk ordusu, Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmış ve Yunanistan 17 Temmuz 1921'de Kütahya'yı işgal etmişti. Eksiklerini kısmen de olsa tamamlayan Türk ordusu, taarruza geçmiştir. Fakat kendisinden daha güçlü ve donanımlı olan Yunan ordusu karşısında bir hayli zorlanmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa dünya harp tarihine geçen "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satılı; bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz" emrini vermiştir. Bu emir doğrultusunda Türk askerleri, mevzilerini canları pahasına korumuştur. Türk ordusunun iradesi ve başarısı karşısında Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece 23 Ağustos'tan itibaren yirmi iki gün ve yirmi iki gece aralıksız süren Sakarya Meydan Muharebesi'ni Türk ordusu kazanmıştır. Fakat bu zafer, Yunan işgalindeki bölgelerin kurtarılmasına yetmemiştir. Kütahya'daki Yunan işgali devam etmiştir.

Kütahya'nın Yunan işgalinden kurtarılabilmesi için Sakarya Zaferi'nden sonra takriben bir yıl beklenecektir. Dolayısıyla Kütahya da bu süre zarfında Yunan işgali altında yağma ve mezalime maruz kalmıştır. Kesin zaferin kazanılması ve işgalci Yunan kuvvetlerinin denize dökülmesi ise ancak Büyük Taarruz ile gerçekleşmiştir. 26 Ağustos 1922 sabahı Türk topçusunun ateşiyle başlayan savaşta Türk kuvvetleri, Yunan ordusunun büyük bir kısmını Dumlupınar'da sıkıştırıp imha etmeyi başarmıştır. 30 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat sevk ve idare ettiği meydan muharebesinde tamamen kuşatılan Yunan askerleri imha olmaktan kurtulabilmek için süratle kaçmaya başlamıştır. Yunanlılar, kaçarlarken yolları tahrip etmiş, köyleri yakmış, halka zulmetmiştir. 1 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa, birliklere "Ordular! İlk hedefiniz

⁸⁴ Başkomutan Tarihi Millî Park Müdürlüğü (BTMP), *Kurtuluş Savaşı Sözü Tarih Çalışması-1982*, Arşiv-15. Klasör, Kütahya ve İlçeleri.

⁸⁵ Uzunçarşılıoğlu, *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*.

Akdeniz'dir İleri!" emrini vermiştir. 26 Ağustos 1922 de başlayan ve Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar arasında gerçekleşen savaş beş gün beş gece devam etmiş ve düşman imha edilmiştir.

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla birlikte Kütahya'daki Yunan işgali de sona ermiştir. Yunan ordusu dağılmış ve Türk ordusu Kütahya'ya girmiştir. Böylece Kütahya 13,5 ay sonra yeniden Yunan işgalinden kurtarılmıştır. 30 Ağustos 1922 tarihinde Kütahya, 1 Eylül 1922 tarihinde Gediz ve Uşak, 3 Eylül 1922 tarihinde Tavşanlı ve Emet, 4 Eylül 1922 tarihinde de Simav yeniden Türk hâkimiyetine geçmiştir.

Kütahya Milletvekili Cemil Bey'in, Gediz'in Yunan işgalinden kurtuluşu üzerine TBMM Başkanlığı'na, Orduya ve Başkumandana teşekkür etmek için 20 Eylül 1922 tarihinde şu takriri sunmuştur: "Seçim dairemden olup kırk bin nüfusu ihtiva eden Gediz kazası umumi sakinleri namına Gediz Belediye Reisi Edhem Bey'den aldığım bir telgrafta gerek kendilerinin ve gerek vatanın diğer işgal edilmiş kısımlarının vahşi, zalim, alçak Yunanlıların pis ayaklarından kurtarıldığından dolayı Büyük Millet Meclisi'ne ve subaylarıyla ordumuzun bütün kumanda heyetiyle Gazi Başkumandan Paşa Hazretlerine ve muzaffer, şeci ordumuzun şanlı Mehmetçiklerine derin bir samimiyetle arz-ı şükran edilmekte olduğundan, keyfiyeti Heyet-i Celilelerine arza aracılıkla iftihar eylerim efendim."⁸⁶

Millî Mücadele döneminde gerek işgal öncesinde gerekse Yunanlılar tarafından işgal edildikten sonra stratejik bir öneme sahip olan Kütahya'da mücadelenin kaderini belirleyecek mesabede gelişen olaylar ve elde edilen başarılar sebebiyle Kütahya ve Kütahya halkı mümtaz bir mevkiye sahiptir.

---

⁸⁶ Selvi, Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, s. 270.

Kaynaklar / References

- Anadolu'da Yunan Zulmü Raporlarında Kütahya*. Haz. Ali Günhan. Ankara: 2010.
- Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara: 1996.
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*. 128/61 (2012).
- Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*. 95 (1993).
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri C. IV (Açıklamalı Dizin ile)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2006.
- Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü (BTMP), *Kurtuluş Savaşı Sözü Tarih Çalışması-1982*, Arşiv-15. Klasör, Kütahya ve İlçeleri. Kütahya: Tarım ve Orman Bakanlığı 5. Bölge Müdürlüğü Başkomutan Tarihi Milli Park Müdürlüğü, 1982.
- Belen, Fahri. *Türk Kurtuluş Savaşı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hâtıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyat, 1953.
- Çelik, Recep. *Millî Mücadelede Din Adamları*. C. 1. İstanbul: Emre Yay., 1999.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C. III (I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri). Ankara: TBMM Yayınları, 1995.
- Demiryürek, Halim. "Kütahya Sancağında 1919 Osmanlı Meclis-i Mebûsan Seçimleri". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16/3 (2018).
- Güneş, İhsan. "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 3/8 (1987).
- Halıcı, Şaduman. "Çerkes Ethem (1886-1948)". *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Araştırma Merkezi. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ethem-1886-1948> Çevrimiçi Erişim Tarihi: 8 Aralık 2022.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*. 1/2 (1952).
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*. 14/52 (1965).
- Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*. 24/73 (1975).
- Kandemir, Feridun. *İstiklal Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar*. İstanbul: Yakın Tarihimiz Yay., 1964.
- Kaplan, Ferit. *Yunan İşgalinin Kütahya ve Çevresindeki Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu Demografik ve Sosyal Özellikleri (1830-1914)*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003.
- Köstüklü, Nuri. *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Yıllarında 8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Yazışmaları (1915-1921)*. Ankara: ATAM Yay., 2020.
- Kurşun, Zekeriya. "Çerkez Ethem". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV, 1993.

- Metin, Barış. "Tanıkların Hatıralarına Göre Millî Mücadele Yıllarında Kütahya". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 67 (2021): 205-221.
- "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları". Yay. Haz. Tarihi Araştırmalar Grubu. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. 19 (1986).
- Özalp, Kâzım. *Millî Mücadele 1919-1922*. C. I. Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III (TBMM'den Sakarya Savaşı'na 23 Nisan 1920-22 Ağustos 1922)*. Ankara: TTK Basımevi, 1995.
- Sarıkoyuncu Değerli, Esra. Sarıkoyuncu, Ali. "Millî Mücadele'de Kütahya Sancağı Müftüleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5/59 (2017).
- Selvi, Haluk. *İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*. İstanbul: Değişim Yay., 2007.
- Selvi, Haluk. Cırık, Bülent. *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Yay., 2020.
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları C. I (1920-1945)*, Ankara, TTK Yay., 2000.
- Şahingöz, Mehmet. *Ali Rıza Paşa Hükûmetinin İstifası ve Tepkileri*. Ankara: 2001.
- Şahingöz, Mehmet. *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1986.
- Şaşmaz, Musa. *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*. C. X. Ankara: TTK Yay., 2014.
- Tansel, Selâhattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. C. 1. Ankara: MEB Basımevi, 1977.
- TBMM Zabıt Ceridesi*. Devre: 1, C. 1, İçtima: 5.
- Turan, Mustafa. "Atatürk ve Meclis-i Millî'nin Açılması". *Türk Yurdu*. 400 (2020).
- Turan, Mustafa. "Kuvâ-yı Milliye'nin Anlamı, Tarihi ve Fikri Temelleri". *Türk Yurdu*. 366 (2018).
- Turan, Mustafa. "Tarihte Bilginin Doğruluğu Meselesi: Zaman-Mekân ve Kaynak Tahlili". 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*. C. 5 (Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler-1). Ed. Ali Osman Akalan-Ali Ahmetbeyoğlu. Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yay., 2018.
- Turan, Mustafa. *Millî Mücadele Tarihi 1918-1923*. Ankara: Berikan Yay., 2021.
- Turan, Mustafa. *Yunan Mezalimi İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1999.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*. C. II, Kısım 1. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*. C. II, Kısım 2. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*. C. II, Kısım 3. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.
- Ural, Selçuk. "Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nin İstifası Üzerine Sivas Vilayeti'nden Gönderilen Protesto Telgrafları". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 10/21 (2003).

Uzunçarşılıoğlu, İsmail Hakkı. *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Kütahya'nın Tarihçesi". *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul: Kütahya Belediyesi Kültür Yay., 1981-1982.

EK 1. Kütahya Hatırası (Türk Tarih Kurumu Arşivi, OFS Koleksiyonu, Dosya 14, No 96)

EK 2. Kütahya Hatırası (Türk Tarih Kurumu Arşivi, OFS Koleksiyonu, Dosya 14, No 95; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt_014883)

Ben ezelden beridir hür yaşadım hür yaşarım
 Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım
 Kükremiş sel gibiyim; bendimi çiğner aşarım
 Yırtarım dağları enginlere sığmam, taşarım

EK 3. Milli Mücadele Dönemi Kütahya'da Milli Mücadele Askeri (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Krt_025352)

EK 4. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Franklin Bouillon, Bnb. Mougın Eskişehir'de Batı Cephesi Karargahı'nı ziyarette tören kıtasını selamlarken

EK 5. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Kütahya'da Üçüncü Grup Kumandanlığı Karargâhında (Türk Tarih Kurumu Arşivi, Fotoğraf Koleksiyonu, Dosya 253, No 10-1)

EK 6. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Kütahya'da Üçüncü Grup Kumandanlığı Karargâhında (Türk Tarih Kurumu Arşivi, Fotoğraf Koleksiyonu, Dosya 253, No 10-2)

Yazar Hakkında / About Author

**Doç. Dr. Nasrullah UZMAN | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi |
nasrullah.uzman[at]hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0002-4245-1649**

Doç. Dr. Nasrullah Uzman 1984 Kahramanmaraş/Elbistan doğumludur. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2005 yılında mezun olmuştur. 2008 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı'nda "İttihat ve Terakki Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1908-1918)" konulu tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2013 yılında "Türkiye'nin Mülteci ve Muhacir Politikaları (1923-1947)" konulu tezi ile Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı'nda doktora eğitimini tamamlamıştır. 2019 yılında Doçent unvanını almıştır. Halen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta olup Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında çalışmalarını sürdürmektedir.

**Assoc. Prof. Dr. Nasrullah UZMAN | Ankara Hacı Bayram Veli University |
nasrullah.uzman[at]hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0002-4245-1649**

Assoc. Dr. Nasrullah Uzman was born in Kahramanmaraş/Elbistan in 1984. He graduated from Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History in 2005. In 2008, he completed his master's degree with his thesis on "Turkish and Russian Relationship During the Period of Committee of Union and Progress (1908-1918)" in Kafkas University, Institute of Social Sciences, Department of the History of the Republic of Türkiye. In 2013, he completed his doctorate in Gazi University, Institute of Social Sciences, Department of the History of the Republic of Türkiye with his thesis on "Türkiye's Policy of Refugee and Refuge (1923-1947)". He received the title of Associate Professor in 2019. Currently, he is working as a faculty member at the Department of History of the Faculty of Letters of Ankara Hacı Bayram Veli University and he continues his research on the History of the Turkish Republic.